

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління
закладами освіти

Реєстраційний № _____

Магістерська робота
ГОТОВНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗПІЗНАННЯ
ОЗНАК БУЛІНГУ

ШЕЛЕЛЬО ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

Студентка II-го курсу

Освітня програма: 013 Початкова освіта

Ступінь вищої освіти: магістр

Тема затверджена Вченою радою ЗУІ

Протокол № 103-Вн від 23.11.2022 року

Науковий керівник:

Біда Олена Анатоліївна,
доктор пед. наук, професор

Консультант:

Греба Ілдіко Золтанівна,
ст. викладач

Завідувач кафедру:

Біда Олена Анатоліївна,
доктор пед. наук, професор

Робота захищена на оцінку _____, «___» _____ 202_ року

Протокол № _____ / 2023

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

**Кафедра педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління
закладами освіти**

Магістерська робота
ГОТОВНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОЗПІЗНАННЯ
ОЗНАК БУЛІНГУ

Ступінь вищої освіти: магістр

Виконала: студентка II-го курсу

Шелельо Тетяна Володимирівна

Освітня програма: 013 Початкова освіта

Науковий керівник: **Біда Олена Анатоліївна,**
доктор пед. наук, професор

Консультант: **Греба Ілдіко Золтанівна,**
ст. викладач

Рецензент: **Зорочкіна Тетяна Сергіївна,**
доктор пед. наук, доцент

Берегове
2023

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

**Pedagógia, Pszichológia, Tanító, Óvodapedagógia, Oktatás- és Intézményvezetés
Tanszék**

A KISISKOLÁSOK FELKÉSZÜLTSEGE A BULLYING JELEINEK FELISMERÉSÉRE

Magiszteri munka

Képzési szint: mesterképzés

Készítette: Selelyo Tetjana

II. évfolyamos hallgató

Képzési program: 013 Tanító

Témavezető: Bida Olena,

a pedagógia tudományok doktora, professzor

Konzulens tanár: Greba Ildikó,

adjunktus

Recenzens: Zorocskina Tetiana,

a pedagógia tudományok doktora, docens

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ПОНЯТТЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	8
1.1. Поняття агресії та агресивної поведінки	8
1.2. Сутність булінгу та його особливості	10
1.3. Різновиди булінгу у початковій школі.....	16
1.4. Поширення булінгу	21
1.5. Характеристика учасників булінгу	22
1.6. Причини та наслідки булінгу для особистості та суспільства в цілому	26
РОЗДІЛ II. ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ	33
2.1. Законодавство України щодо діяльності закладу освіти у сфері запобігання та протидії насильству	33
2.2. Профілактика явища цькування	37
2.3. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства	48
РОЗДІЛ III. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА.....	52
3.1. Висновки і результати дослідження	63
ВИСНОВКИ	65
РЕЗЮМЕ (на угорській мові)	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69
СПИСОК МАЛЮНКІВ.....	76
СПИСОК ТАБЛИЦЬ	77
СПИСОК ДІАГРАМ.....	78
ДОДАТКИ	79

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	6
I. FEJEZET. A ZAKLATÁS FOGALMA AZ OKTATÁSI FOLYAMATBAN.....	8
1.1. Az agresszió és az agresszív viselkedés fogalma	8
1.2. A zaklatás lényege és jellemzői	10
1.3. A zaklatás típusai az általános iskolában.....	16
1.4. A zaklatás terjedése	21
1.5. A zaklatás résztvevőinek jellemzői.....	22
1.6. A zaklatás okai és következményei az egyénre és a társadalom egészére nézve	26
II. FEJEZET. HATÉKONY MÓDSZEREK A ZAKLATÁS LEGYÜLÉSÉRE	33
2.1. Ukrajna jogszabályai egy oktatási intézmény tevékenységére vonatkozóan az erőszak megelőzése és ellenintézkedései terén.....	33
2.2. A zaklatás megelőzése.....	37
2.3. Az erőszakot elszenvedett gyermekekkel való kommunikáció sajátosságai	48
III. FEJEZET. KUTATÓMUNKA	52
3.1. A vizsgálat következtetései és eredményei	63
ÖSSZEFOGLALÁS.....	65
REZÜMÉ (magyarul)	67
FELHASZNÁLT IRODALOM	69
ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	76
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	77
DIAGRAMOK JEGYZÉKE	78
MELLÉKLETEK.....	79

ВСТУП

Темою дипломної роботи є «Готовність учнів початкових класів до розпізнання ознак булінгу». Метою є вивчення сутності булінгу та готовності учнів початкових класів розпізнавати його ознаки.

Актуальність даної теми полягає в тому, що агресивна поведінка є досить поширеним явищем серед дітей та підлітків на сьогоднішній час. Про булінг ми зараз часто можемо почути з новин, соціальних мереж, а також, журналів та телепередач. У сьогоднішньому суспільстві дуже важливо розпізнавати ознаки булінгу, розуміти його наслідки для оточуючих та вміти його запобігати.

Агресія серед дітей та підлітків – явище не нове. Вона набуває різних форм, і, водночас, ми спостерігаємо зниження віку осіб, які проявляють агресивну поведінку. Існує багато причин булінгу, які можна відшукати в родині, серед однолітків та в засобах масової інформації.

Явище булінгу призводить до педагогічної неуспішності, різних психологічних розладів, зниження самооцінки, соціальної дезадаптації, травматизації та інших наслідків.

У дипломній роботі розкривається поняття агресії, булінгу, його типові ознаки та особливості. Визначаються різновиди булінгу, причини виникнення, випадки й стратегії запобігання та його попередження в закладах освіти.

Для того, щоб побачити наскільки діти розуміють явище булінгу, вміють його розпізнавати та знаходити оптимальні шляхи його запобігання, буде проводитися аналіз наукової літератури та анкетування серед дітей початкових класів у місті Свалява Мукачівського району.

Об'єкт дослідження – явище булінгу у початкових класах.

Предмет дослідження – взаємозв'язок ефективних методів подолання булінгу та його профілактика.

Мета дослідження: покласти на теоретичні основи поняття «агресія», «агресивна поведінка», «булінг», «різновиди булінгу», закономірності та спонукальні чинники. Розкрити сутність булінгу та його запобігання в освітньому процесі в початкових школах міста Сваляви.

Завдання дослідження:

- дати аналіз поняттям «агресія» та «булінг»;
- розкрити сутність булінгу;
- охарактеризувати різновиди булінгу;

- вивчити сучасні методи запобігання цькуванню (булінгу);
- розглянути готовність учнів початкових класів розпізнавати ознаки булінгу.

Гіпотези дослідження:

1. На мою думку, учні 3-го та 4-го класу, ознайомлені з поняттям булінгу.
2. Ми припускаємо, що учні знають куди треба звертатися, які мають бути їхні дії, якщо вони стали жертвою або свідком цькування.
3. Оскільки, Свалява невелике місто, знаходиться в провінції, я припускаю, що учні 3-х 4-х класів на практиці не стикалися з булінгом, а ті хто стикалися в невеликій кількості.

РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Освітнє середовище є системою, що постійно змінюється відповідно до вимог суспільства та створює сприятливі умови для розвитку особистості в різних аспектах. Початкова школа має виконувати не лише роль навчального закладу, але й бути активним центром соціалізації, дружніх взаємин з однолітками, позитивного досвіду взаємодії та спілкування для дітей. Однак, перешкодою на шляху реформування сучасної початкової освіти стає проблема шкільного булінгу, який має негативний вплив на психологічний стан молодших школярів. Це явище є результатом нестабільного стану освітньої системи та суспільства в цілому (Починок, 2020:99).

На сьогоднішній день булінг, тобто цькування дітей є досить поширеним явищем. Булінг з'явився давно, але не був настільки виражений. Кожному навчальному закладу притаманне це явище, початкова школа не є винятком цього, діти цькують один одного, так само вчителі пригнічують дітей, або навпаки. Дуже важливо, щоб вчителі звертали увагу на поведінку дітей, та запобігали появі даного явища.

1.1. Поняття агресії та агресивної поведінки

«Агресія (від лат. *aggressio* – напад) – мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам (правилам) існування людей у суспільстві, яка завдає шкоди об'єктам нападу, яка завдає фізичної шкоди людям або викликає у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, відчуття напруженості, страху, пригніченості та ін.)» (Щербатюк, 2022:216).

Терміни «агресія» і «агресивність» використовуються для опису різноманітних актів насильницької дії. У суспільстві агресія та ті, хто проявляє агресивність, завжди сприймаються як негативні, асоціальні дії, прояв грубої сили. Ці поняття включають широкий спектр ідей, таких як насильство, агресивні дії, ворожнеча, жорстокість, конфлікт, злочин, вбивство, негативна взаємодія тощо (Качанова, 2010:50).

Агресія у різних формах є неодмінною частиною нашого повсякденного життя: це можуть бути конфліктні ситуації, сварки, загрози, образи, протистояння в родині, школі або на роботі, фізичні напади, міжособистісні або міжгрупові конфронтації, пошкодження майна, насильство і навіть вбивства. Причини схильності до агресії та те, як вони проявляються, у людей дуже різні.

Згідно з В. Krahe, можна виділити наступні типи агресивної поведінки :

- вербальна/фізична;
- дія/бездіяльність;
- безпосередня/опосередкована;
- відкрита/прихована;
- неспровокована/мстива;
- ворожа/інструментальна;
- фізична/психологічна;
- з короткотерміновими/довготерміновими наслідками;
- індивідуальна/групова (Щербатюк, 2022:218).

Агресивна поведінка не тільки визначає стан дитини в системі соціальних відносин, але й її особистий розвиток. Дослідження цієї проблеми сучасними вченими такими, як О. Бовт, Г. Бреслав, О. Дроздов, О. Дронова, Т. Мицкан, С. Русова, Т. Федорченко та ін. показали, що агресивна поведінка досить тривала в часі, тому цілком можливо, що в дитинстві це може перетворитися на стійку асоціальну або антисоціальну поведінку в підлітковому та юнацькому віці.

Такі зарубіжні науковці, як А. Бандура, Р. Уолтерс, Г. Паренс, Дж. Паттерсон, М. Раттер, зосередили свою увагу на виявленні індивідуальних детермінант прояву агресії. С. Русова вважає, що агресивна поведінка дитини є одним із проявів бойового інстинкту, який сам по собі є позитивним фактором, але в окремих випадках може розвиватися в негативному напрямку. У своєму здоровому, нормальному розвитку цей інстинкт є потужним інструментом для подолання особистих і соціальних перешкод у житті. (Журавко, 2023:180).

Проблема насильства та жорстокого поводження з дітьми зростає як і у всьому світі, так і в Україні. Останні опитування показують, що майже половина всіх дітей вважають цю проблему поширеною в нашій країні. Викликає тривогу те, що діти часто стають жертвами жорстокого поводження та цькування з боку однолітків, а кожна четверта дитина пережила це у власній родині. Зростаюча тенденція злочинності проти дітей зробила більш важливою, ніж будь-коли, підвищення обізнаності громадськості щодо цієї гострої проблеми, і неурядові організації стають дедалі активнішими у своїх зусиллях із запобігання жорстокому поводженню з дітьми та захисту прав неповнолітніх, які стали свідками або постраждали потерпілих від таких кримінальних дій (Цюман та ін., 2015:74).

На даний час, в умовах військових дій та значних трансформацій в економіці, політиці та культурі насильство залишається актуальною проблемою, яка активно

обговорюється як у теорії, так і на практиці. Ситуація тим більше актуальна для нашої країни, яка зараз переживає повномасштабне вторгнення Російської Федерації. До цього вторгнення відбувся перехід від тоталітаризму до демократії та від планової до ринкової економіки. Агресивні дії почастишали і призвели до затягування вирішення окремих питань. Ця затримка сталася через насильство проти мирних громадян (Лиса, 2022:343).

Здатність до шкільного насильства частково залежить від рівня агресивного стану особистості. Ця індивідуально-психологічна риса, виявляється у готовності проявити агресію. Іншими словами, це показник готовності до агресивних дій відносно інших осіб та себе самого. Вважається, що в такому випадку можна говорити про наявність потенційно агресивного сприйняття та інтерпретації, що є стійкими особистісними рисами сприйняття світу і розуміння його. Агресивність як індивідуальний фактор, що визначає шкільне насильство, також пов'язана з певною мотивацією. Оскільки саме мотиви можуть спонукати до цілеспрямованої агресії і насильства з метою завдання шкоди, лиха або негаразду іншій особі (Юрчик, 2016:30-31).

Для молодших школярів, яким властива агресивна поведінка, своєрідною є компенсаторна поведінка, яка має на меті самоствердитися з бажанням уникнути вимог. Вчителі часто радіють готовності не дуже кмітливих і погано вихованих дітей допомогти в господарських і соціальних справах. Їх придатність, мобільність, готовність надавати послуги вважаються ознаками чутливого характеру. Не знаючи, що така діяльність лише маскує проблеми індивідуальної напористості, некомпетентний учитель незабаром виявляє, що «характер дитини починає псуватися». Це трапляється при появі другого варіанту компенсаторної поведінки: дитина стає некерованою, грубою, іноді жорстокою і мстивою (Бойко, 2022:20).

Важливим фактором агресії є страх отримати травми, бути скривдженим, ображеним, атакованим, ображеним або підданим нападу. Інтенсивність страху, а отже, і агресії, пов'язана з минулим травматичним досвідом (Журавко, 2022:181).

1.2.Сутність булінгу та його особливості

Булінг (від англ. to bully — задиратися, знущатися, змушувати погрозами) - це систематичні, свідомі, намірені та обдумані дії, спрямовані на завдання шкоди та виклик страху шляхом погрози подальшою агресією (Король, 2009:85).

Суть булінгу не полягає просто у самій агресії або злості з боку кривдника, а в глибокому презирстві, зневазі і почутті відрази до опонента, який, як вважається, не заслуговує на повагу. Це дає можливість кривдникам завдавати шкоди, не відчуваючи

ніякої провини, співчуття чи емпатії. Кривдник наділяє себе привілеями домінування, контролю, права виключення та ізоляції жертви. Булінг є специфічною формою взаємодії, що включає перерозподіл влади, що дає можливість кривднику викликати у жертви почуття страху (Єфремова-Зосименко, 2017:25-26).

Сучасні наукові джерела розглядають багато різних тлумачень поняття булінгу як терміну, що використовується в галузях психології, педагогіки та правознавства. Один з перших вчених, який надав тлумачення цього реального явища, є Д. Ольвеус з Норвегії. Він розуміє булінг «як ситуацію, у якій учень неодноразово піддається негативним діям із боку одного чи декількох інших учнів» (Кравченко, 2022:9).

В англomовних країнах різні терміни використовуються для опису явища шкільного насильства, такі як «тиск», «дискримінація», «мобінг» (групові утиски дитини) і «булінг». Останній термін найчастіше вживається в спеціальній літературі. Булінг є частиною проблеми шкільного насильства і охоплює різні види насильницької поведінки. Визначається булінг як тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, яке фізично або психологічно здійснюється повторно протягом часу, з боку однієї особи або групи осіб до іншої особи.

Мотивація для булінгу може бути різноманітною, включаючи помсту, відновлення справедливості, підкорення лідеру, почуття неприязні, бажання самоствердження та інше. Особливо небезпечною є мотивація, пов'язана з задоволенням садистських потреб у певних особистостей. Також існує нерівність між жертвою і кривдником, оскільки кривдник може бути сильнішим фізично, психологічно або соціально (Савельєв - Салата, 2009:71).

Сучасні діти іноді виявляють жорстокість один до одного, що проявляється не лише у вербальних та фізичних нападах, але й у підступних та підлих вчинках. У шкільному та підлітковому віці діти не усвідомлюють, що їхні слова та дії можуть мати великий вплив на життя інших, на їхні почуття, на ставлення до оточуючих та до самого себе. Цей вид насильства та знущань вивчається давно і має назву «булінг», але особливу увагу йому почали приділяти недавно, особливо з розвитком Інтернету.

Шкільне насильство, зокрема булінг, якщо залишається без реакції дорослих (вчителів, шкільних психологів, адміністрації та батьків), створює умови для формування особистості, яка нахилиється до злочинної поведінки. Вже з раннього віку у дитини або підлітка виникає переконання у своїй безкарності та почуття беззастережності. З іншого боку, шкільне насильство виступає як фактор викривання жертви, що може призвести до соціальної дезадаптації особистості і, внаслідок цього, спровокувати нові прояви агресії, будь то спрямовані на дорослих, однолітків або молодших школярів (Плутницька, 2017:78).

Не дивно, що діти, які є постійними жертвами знущань, стають замкнутими та самотніми, вони можуть відчувати, що вони нікому не потрібні та ніхто не може захистити їх, оскільки такі діти зазвичай не розповідають про насильство своїм батькам, а адміністрація школи та вчителі не звертають на це належної уваги. Це створює безліч проблем, які починаються ще з дитинства і тривають у дорослому житті, такі як сором'язливість, невпевненість, тривога, апатія, депресія, страх перед іншими і т.д. Це добре, коли особа знаходить вихід з цього стану, звернувшись до психолога, але іноді це може сильно впливати на неї і мати негативні наслідки, як для самої особи (самопошкодження, суїцидальні думки), так і для оточуючих (вияви зовнішньої агресії) (Стрельченко-Бухтіярова, 2021:134).

Булінг складається з двох ключових компонентів: повторних шкідливих дій і дисбалансу сил. Це включає повторювані фізичні, словесні або психологічні напади або залякування, спрямовані проти жертви яка не може належним чином захистити себе через розмір або силу, або тому, що жертва чисельно чи менше психологічно стійка (Семпсон, 2008:11).

У порівнянні з іншими формами агресії, булінг відрізняється своєрідністю, яка полягає у відсутності видимих причин для конфлікту, у приховуванні ситуації від оточуючих та використанні витончених методів цькування (Абсаямова–Луценко, 2013:217).

Термін «булінг» був запропонований британським журналістом Е. Адамсом ще на початку 90-х років 20 століття, тоді ж з'явилося його уточнення «шкільний булінг». Булінг (bullying, англ. bully - хуліган, задирака, грубіянин) означає систематичне й навмисне знущання над іншою людиною з метою морального чи фізичного задоволення (Прокопенко та ін., 2019:71).

Проблематикою булінгу, його теоретичними та практичними питаннями займався багато українських та міжнародних дослідників. П. Рендалл, Н. Дункансон, П. Махоні, І. Кон описують булінг як прояв агресивної поведінки однієї людини щодо іншої. Щоб запобігти та припинити це негативне явище, науковці запропонували шлях його подолання, який полягає в активній участі учнів у вихованні та профілактичних заходах.

Український дослідник В. Даниленко у науковому дослідженні «Освіта в умовах незалежності України» висвітлив позитивні зміни в гуманітаристиці та становленні системи освіти. Він відзначає, що у 90-х роках національна система освіти пройшла значні зміни в контексті духовного простору суспільства та загальноцивілізаційних трансформацій, що були спричинені впровадженням нових освітніх технологій і збільшенням можливостей та

потреб у індивідуальному й особистісному розвитку людини. «Національна система освіти у 90-ті рр. в умовах значних змін у духовному просторі суспільства, в контексті загальноцивілізаційних трансформацій, зумовлених розгортанням нових освітніх технологій та розширення можливостей і потреб в індивідуальному, особистісному розвитку людини Л. Лушпай, М. Бородаєва, Д. Булда наголошують, що булінг – це агресивне цькування однією особою іншої. Н. Лалак, В. Пеняк у своїх наукових дослідженнях акцентують увагу на булінгу як на одній із актуальних педагогічних проблем сучасності (Сорочук, 2019:111).

Не так давно – лише наприкінці 20 століття – почалися глобальні цілеспрямовані поглиблені дослідження природи булінгу, його проявів та наслідків. Водночас це слово увійшло в лексикон пересічних українців ще пізніше і сьогодні переважно асоціюється зі шкільним насильством. Насправді просте пов'язування булінгу тільки зі школами означає звуження надзвичайно складної соціальної проблеми: булінг можна спостерігати в будь-якій закритій групі з певною ієрархією (наприклад, серед військових, у робочих колективах чи навіть сім'ях), і він може проявлятися у найрізноманітніших формах від образ в Інтернеті (кібербулінг) до фізичного насильства. Тому, на думку вчених, повністю викоренити булінг неможливо: він був завжди і, ймовірно, буде, поки існує людське суспільство (Кольга, 2019:9).

Вчені Н. Бойчук та Т. Цюман пропонують впровадження у кожному навчальному закладі спеціального «Кодексу безпечного освітнього середовища» для формування творчої особистості в усіх типах шкіл, який регулюватиме взаємодію всіх учасників навчального процесу на основі безпеки та захисту від булінгу - цькування, яке може спричинити упокорження або приниження особи з боку інших осіб. Сучасне освітнє середовище не є ізольованим від зовнішніх та внутрішніх факторів, навпаки, воно є вразливим та відкритим. Отже, необхідність створення безпечного освітнього середовища для учнів є нагальною.

Початкова освіта відіграє провідну роль у створенні умов для набуття молодшими школярами знань, формування поглядів і навичок, необхідних для уникнення проявів насильства, навчання неконфліктного спілкування та ненасильницької поведінки в безпечному освітньому середовищі. Запобігти булінгу можна лише систематично створюючи безпечне освітнє середовище (Починок, 2020:99).

Освітні реформи вирішували питання гуманізації стосунків у шкільному середовищі, особливо в системі «вчитель – учень – учень», і людської взаємодії школярів-підлітків поза школою. З початку 1990-х років особливої уваги потребує попередження жорстокості та насильства. І до цього часу ознаки тенденцій набули і поширилися не тільки

в сфері міжособистісних і внутрішньогрупових відносин, але і в мережевих системах сучасного інформаційного суспільства. Дані факти визначаються як булінг та мобінг. З кожним роком їхня кількість жертв зростає все більше, і більше. Це питання вийшло за межі міжособистісних вимірів і локальних особливостей і набуло ознак глобального та великого соціального резонансу. Масштаби розповсюдження та загрози, пов'язані з наслідками для здоров'я жертв булінгу та мобінгу, освітнє завдання створення безпечного середовища для дітей, посилюють потребу у більш глибокому науковому аналізі цього негативного явища (Алексєєнко, 2018:19).

Слід відзначити, що булінг проявляється у різних формах фізичного або психологічного насильства, якому піддаються діти від інших дітей. Для одних це може означати систематичні насмішки щодо особливостей зовнішності або особистості жертви. Для інших - пошкодження їхнього особистого майна, штовхання під парту, викрадання речей. Для третьої групи - це безжалісні насмішки, що принижують почуття людської гідності, наприклад, спроба змусити публічно просити про вибачення, стоячи на колінах перед тим, хто принижує.

Булінг – це використання переваг у силі для заподіяння фізичної, емоційної чи інтелектуальної шкоди. Це повторювана небажана поведінка, заснована на необґрунтованій критиці, придиранні та ізоляції. Жертву булінгу виокремлюють, ставляться до неї по-іншому, підвищують на неї голос, знущаються, надмірно контролюють, атакована особа може отримувати усні та письмові попередження та інші форми примусу. На роботі це може виявлятися з різноманітними звинуваченнями у низькій результативності. Тому, булінг є своєрідною формою тиранії, яка включає три ключові компоненти: використання переваги сили, заподіяння шкоди та події, що відбуваються проти волі особи.

Метою булінгу є маскуванню особистої неповноцінності. Булінг не має нічого спільного з ефективним управлінням: добрий лідер керує, тоді як поганий лідер цькує. Тому будь-хто, хто вибирає цькування як метод, проявляє власну неповноцінність. Сила, з якою людина труїть іншу, відображає ступінь неповноцінності тирана (Суденко, 2022:38).

Варто відзначити, що хоча булінг має певну структурну схожість з конфліктом, він все ж відрізняється специфічними характеристиками. Булінг є більш тривалим у часі, а потенціал жертви та кривдника є асиметричним. Учасники булінгу фіксовані в своїх ролях (кривдник, жертва, свідок, помічник, захисник жертви), що ускладнює зміну ролі в такому типі поведінки. Крім того, існують значні відмінності між конфліктом і булінгом. У конфлікті обидві сторони можуть захищати свої позиції та залучати оточуючих як ресурс,

тоді як у булінгу тільки одна сторона має «права», а інша сторона позбавлена можливості мати будь-яку позицію або вживати захисні дії (Кулик, 2020:9).

Булінгом не вважаються грайлива бійка, одноразовий напад, бійка між друзями, самозахист, конфлікт між двома учнями, що мають однакову силу та силу, реактивну агресію (Нодь, 2021:7).

Образи також слід відокремлювати від жартів. У той час як мета жартівливих чи грайливих кепкувань полягає в тому, щоб посміятися разом і висловити гумор переважно між друзями, який характеризується взаємністю (тобто ролі поміняні місцями, дражнити один одного в манері «віддай – бери»), у випадку глузування або ганьби іншої людини, метою кривдника є викликати таку реакцію, як гнів, образа, роздратування, збентеження (Ярмі, 2015:9).

Оптимальна траєкторія створення безпечного освітнього середовища у початкових школах, допоможе запобігти дискримінації, насильству та знуцанням. Основними компонентами мають бути ергономічні умови, які гарантують відсутність психотравматичних ситуацій, мінімізацію конфліктів між учасниками навчального процесу, позитивну адаптацію учнів до школи, налагодження адекватної конкуренції в навчанні, створення довірчої та дружньої атмосфери, наявність необхідних ресурсів для запобігання надзвичайним ситуаціям, а також дотримання прав і принципів фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки для всіх учасників навчального процесу (Починок, 2020:101).

У процесі вивчення дисципліни «Педагогіка», майбутні фахівці зустрічаються з узагальненою рольовою структурою булінгу, яку дослідниця І. Сидорук узагальнила на основі роботи Д. Ольвеуса. Ця структура описує різні ролі учасників булінгу і включає:

- «жертву» - учень, який стає об'єктом булінгу;
- «булерів» - учні, що здійснюють насилля, ініціюють та грають роль лідера у цькуванні;
- «послідовників» - учні, які позитивно ставляться до цькування та активно беруть участь у ньому;
- пасивних «булерів» - учні, які відкрито підтримують булінг, але не беруть активної участі в процесі;
- потенційних «булерів» - учні, яким подобаються знуцання, але не виявляють цього ззовні;
- «спостерігачів» - учні, які байдуже ставляться до цькування і просто спостерігають за ним;

- «потенційних захисників» - учні, які негативно ставляться до цькування і вважають, що повинні допомогти жертві, але не здійснюють захисних дій;
- «захисників» - учні, які виступають проти булінгу і захищають жертву від цькування (Акімова, 2021:200).

Мотивами булінгу є заздрість, помста, ворожість і прагнення до справедливості; боротьба за владу; потреба підкорятися лідеру, придушувати суперників, самостверджуватися тощо. Варто пам'ятати, що булінг – це не те саме, що сварка чи конфлікт. По-перше, булінг завжди супроводжується реальним фізичним або психологічним насильством (залякування, глузування, шантаж, шкода, удари, бойкот, розголошення особистої інформації тощо). По-друге, у булінгу завжди беруть участь три сторони — кривдник, жертва та спостерігач. По-третє, булінг негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я всіх учасників процесу. По-четверте, булінг – це систематичне та тривале виключення людей із соціального середовища. По-п'яте, булінг ніколи не припиняється сам по собі. Для його припинення важливим є втручання дорослих, захист та допомога учасникам булінгу (Тілікіна - Пеша, 2020:17-18).

Варто зазначити, що не кожен акт насильства серед учнів початкових класів є булінгом. Прояви булінгу, його мета та перебіг може характеризуватися не агресією чи гнівом з боку агресора, а презирством і зневагою до інших. Це дозволяє кривдникам завдавати шкоди без почуття провини, співчуття чи співпереживання жертві. Тому, основна підготовка учителів початкових класів полягає у засвоєнні методів і засобів співпраці та взаємодії суб'єктів освітнього процесу, а саме: керівників, вчителів, соціальних педагогів, психологів та учнів (Акімова, 2021:201).

1.3. Різновиди булінгу у початковій школі

Булінг в закладах освіти розглядається як форма інституційного насильства. Фізичні, психічні, духовні та соціальні дії щодо дитини, що принижують її моральний, психічний і життєвий статус, завдають їй фізичних, психічних та духовних страждань (Суденко, 2022:36).

Більшість науковців характеризують булінг як довготривалу, систематичну агресію, проте, окрім цього, дане явище розглядають як «підтип агресії», який може приймати різні форми, як фізичні, так і словесні (Е. Пелігріні, С. Салмівалі); деструктивну взаємодію (Р. Дж. Хезлер), яка охоплює частину суспільного життя групи (Е. Роланд) та неодноразовий напад соціального чи вербального характеру, який відбувається з боку тих, хто має

повишений статус, постійне та свідоме насильство спрямоване проти людини, яка немає в змозги захиститися (Д. Лейн) (Гаджиєва, 2019:199-200).

Науковці виокремлюють такі види залякувань:

1. «Непрямий» – соціальна агресія.
2. «Фізичний» – агресія, яка характеризується фізичним насильством.
3. «Поведінковий» – агресор змушує жертву терпіти постійні образливі приниження почуття власної гідності. Сюди відноситься вербальна агресія, наприклад, плітки, інтриги, вимагання, шантажування, а також, спостерігаються можливі бойкоти перед жертвою, різні розіграші жорстокого характеру. Наприклад, крадіжка зошитів з готовими домашніми завданнями.
4. «Словесний» – приниження з використанням нецензурної лексики;
5. «Кібербулінг» – коли, постраждалий отримує образи на електронну пошту чи в соціальних мережах (Глюза, 2022:34).

Шкільне насильство проявляється у формах, описаних нижче. Можна додати список запропонованих форм. Слід підкреслити, що основним критерієм визнання насильницької поведінки людини є заподіяння фізичних або психічних страждань іншим особам, порушення прав людини, шкода її фізичному, психічному та моральному здоров'ю, як унаслідок дії так і бездіяльності (Юрчик, 2016:41-42).

Шкільний булінг можна класифікувати на дві основні форми:

Фізичний шкільний булінг, який включає навмисні удари, стусани, побої, а також сексуальний булінг і явище, відоме як хеппісліпінг.

Психологічний шкільний булінг, який охоплює насильство, пов'язане з психічним впливом, що завдає психологічної травми через словесні образи, погрози, переслідування та залякування, які спрямовані на свідоме створення емоційної невпевненості (Сидорук, 2015:3).

Психологічний булінг, в свою чергу, має широкий спектр можливих проявів. Серед них можна виділити наступні випадки:

- Вербальний булінг, який включає образливі імена, обзивання та поширення чуток.
- Залякування, коли жертва піддається постійному страху та загрозам.
- Ізоляція та ігнорування, коли жертву повністю або частково виключають з колективу і просто не звертають на неї уваги.

- Активне або пасивне неприйняття, коли кривдники дають жертві зрозуміти, що вона не є частиною колективу або групи, не реагують на її ініціативи та проявляють негативне ставлення до спілкування з нею.
- Кібербулінг або інтернет-мобінг, коли цькування відбувається через Інтернет, мобільні телефони або інші технічні засоби (Кольга, 2019:15).

Статистика показує, що психологічне цькування є найпоширенішою формою шкільного колективу. Діти частіше стикаються зі словесним приниженням і всілякими образами, відторгненням та ізоляцією, ніж з проявами фізичного цькування.

Також варто відмітити, що діти частіше стикаються зі знущаннями і почуваються пригніченими саме у результаті психологічного булінгу. Необхідно враховувати, що однією з основних причин дитячого самогубства є бойкот і тривала ізоляція дитини в школі або у її класі (Єфремова-Зосименко, 2017:26-27).

У зв'язку зі змінами в освітньому форматі, викликаними пандемією, українські школи адаптувалися до гібридного навчання, що призвело до посилення явища кібербулінгу у віртуальному середовищі. Кібербулінг включає в себе віртуальне знущання, яке здійснюється за допомогою електронних засобів комунікації. В даний час цей вид булінгу особливо поширений серед старших підлітків, оскільки зменшилася фізична взаємодія між дітьми та їхнє перебування в одному просторі, що сприяє появі агресії у новій формі (Карпінська, 2022:1065).

Булінг проявляється у різних формах і може включати психологічне, фізичне, економічне та сексуальне насильство. (Сорочук, 2019:111).

Фізичне насильство є формою насильства в сімейному оточенні, яке включає фізичні прояви, такі як ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання. Також це може включати незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різної важкості, залишення особи в небезпеці, відмову у наданні допомоги, коли життя людини перебуває під загрозою, заподіяння смерті, а також вчинення інших насильницьких правопорушень (Андрєєнкова та ін., 2020:50).

Психологічне насильство проявляється через систематичні та тривалі дії, спрямовані на психіку особи, що призводять до психологічної травми. Це може включати словесні образи, погрози, створення напруженої атмосфери в навчальному середовищі з метою формування негативного ставлення групи учнів, переслідування та залякування навіть вчителів або персоналу школи, спрямовані на окремого учня-аутсайдера, особу, яка стає патологічною жертвою, може бути фізично слабкішою або з неблагополучної сім'ї (Кравченко, 2022:10).

Сексуальне насильство є формою домашнього насильства, яка включає будь-які сексуальні дії, вчинені проти повнолітніх осіб без їх згоди, дітей незалежно від їх згоди або в їх присутності. Це може включати примушування до сексуальних актів з третьою особою, а також інші порушення статевої свободи або статевої недоторканості, зокрема щодо дітей або в їх присутності. У випадку сексуального зловживання з боку дорослого, дитину завжди вважають постраждалою, незалежно від наявності згоди, оскільки дитина не може повністю розуміти значення сексуальних відносин і їх наслідки, тоді як дорослий повинен нести всю відповідальність. Більшість насильників, включаючи тих, що діють у сім'ї, можуть бути психічно здоровими особами. Крім того, спостерігається збільшення випадків інцесту серед дівчат у процесі їх зростання, тоді як хлопці, в середньому, стикаються з сексуальним насильством у більш ранньому віці, ніж дівчата. Однією з найбільш прихованих форм насильства є сексуальне насильство в сім'ї. За даними, в 75% випадків зґвалтування зловмисники є знайомими дітей, часто це є родич (найчастіше батько, вітчим або піклувальник) у 45% випадків, або далекий знайомий (наприклад, друг брата, коханець матері) у 30% випадків (Андрєєнкова та ін., 2020).

Економічне насильство включає умисне завдання шкоди, знищення або крадіжку особистих речей, вимагання грошей, їжі та інших матеріальних ресурсів (Тілікіна-Пеша, 2020:20).

Економічне насильство полягає в зловживанні грошовими ресурсами з метою контролю над іншою особою. В цьому випадку жертву змушують віддавати гроші під загрозою, якщо вона не реагує негайно. Також можуть вимагатися сніданки, талони або гроші на обід. Жертву також можуть примушувати красти майно, використовуючи цю тактику, щоб покласти провину на неї (Суденко, 2022:37).

Головні методи виявлення ознак того, що дитина страждає від насильства, включають огляд та пряме спостереження за дитиною, її житловими умовами та родичами. Також проводиться бесіда з дитиною та опитування родичів і сусідів (Андрєєнкова та ін., 2020:50-54).

Сучасні технології та Інтернет створюють безмежний простір для поширення кібербулінгу. Діти використовують веб-сторінки та сайти, щоб вільно спілкуватися, залишати коментарі, ображати інших, поширювати плітки, особисті фотографії та іншу непристойну інформацію. Крім того, кривдники надсилають своїм жертвам образливі електронні листи та повідомлення. У такому віртуальному просторі відсутні будь-які захисні бар'єри для жертв - немає часових або просторових обмежень. За декілька секунд образлива інформація може поширитись серед тисяч людей за допомогою простого натискання кнопки.

Дослідники встановили, що кожна сімнадцята дитина у віці від 10 до 17 років стикається з кібер-булінгом, при цьому близько однієї третини з них вважають такі інциденти надзвичайно принижливими та образливими (Сергієні та ін., 2022:474).

У навчальних закладах діти є головними суб'єктами булінгу. Це означає, що двони можуть стати жертвами булінгу з боку інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти та інших учасників освітнього процесу. Водночас, діти можуть виступати як кривдники щодо інших дітей, педагогічних працівників, обслуговуючого персоналу, батьків здобувачів освіти та інших учасників освітнього процесу.

Спостерігаються такі випадки, де вчителі не вчасно реагують на прояви насильства в класі, і навіть своїми непрофесійними діями можуть погіршувати ситуацію. Вони можуть сприяти виникненню булінгу через такі фактори, як: ігнорування проблеми або нездатність розпізнати булінг; передача влади ініціатору булінгу; відмова надавати допомогу жертві; нездорова атмосфера в класі; відсутність довіреності відносин між учителем та учнями (Кисла, 2020:34).

Положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» не визначають відносин між педагогічними працівниками, обслуговуючим персоналом закладу освіти, батьками учнів та іншими особами. Такі відносини між зазначеними сторонами регулюються іншими відповідними нормативно-правовими актами (Андрєєнкова та ін., 2020:41).

Існує кілька видів булінгу, і ознаки кожного виду потребують ретельного вивчення. Чітке розуміння ознак і симптомів допоможе розробити ефективні механізми запобігання та боротьби з булінгом у закладах освіти та в мережі Інтернеті. Розуміння того, як працює той чи інший вид булінгу, дозволяє батькам помічати зміни в поведінці та житті своєї дитини, водночас не вдаватися до шкідливої поведінки, що забезпечить психічне здоров'я їхньої дитини та запобіжить спричиненню суїциду в її житті (Стрельченко-Бухтіярова, 135).

Постраждалі від булінгу часто приховують, те що над ними знущаються, а розпізнати це негативне явище можна за поведінкою та настроєм дитини. У жертви спостерігається беззахисність та почуття пригніченості перед агресором, дані відчуття викликають страх перед усім та всіма, виникає почуття постійної небезпеки, невпевненості в собі та своїх силах. Іншими словами, постраждала дитина справді стає беззахисною перед кривдниками. Жорстке насильство може привести жертву до вчинення суїциду. На тлі цього рідним і близьким варто звернути пильну увагу навіть на незначні зміни в поведінці дітей (Суденко, 2022:37).

Доцільно розуміти, що не кожен конфлікт навіть у школі виявляється булінгом. Булінг - це акт, спрямований на нанесення шкоди психічному або фізичному здоров'ю, або вже завдана така шкода. Не всі конфлікти між дітьми можна вважати булінгом, наприклад, якщо один з учасників сварки впав і травмувався. Але якщо виникають насмішки, приниження, нецензурні висловлювання і штовхання, які мають принизливий характер і мету завдання шкоди, підпорядкування інтересам кривдника, то ці дії вже можна вважати булінгом і вони вимагають належної реакції (Андрєєнкова та ін., 2020:43).

1.4. Поширення булінгу

У різних підрозділах школи фіксуються випадки шкільного булінгу. Дані, наведені Г.Солдатовою, свідчать, що кожен десятий школяр у світі стикався з насильством у школі, а кожен третій підліток світу був залучений до актів насильства (бійки, приниження слабких, жертви насильства). Більшість експертів з булінгу стверджують, що пік шкільного булінгу серед учнів припадає на шкільні роки (підлітковий вік). За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 11-річні підлітки частіше зазнають випадків фізичного та психологічного знуцання, ніж 15-річні. Однак, з віком зростає поширеність психологічного та сексистського насильства, а також зростає кількість випадків кібербулінгу (Бутузова, 2018:4).

Булінг найчастіше виникає там, де нагляд дорослих є низьким або взагалі відсутнім. Це можуть бути шкільні двори, буфети, санвузли, коридори та шкільні сходи. Олвеус (1994) виявив, що існує зворотний фактор співвідношення між кількістю наглядових дорослих та кількістю інцидентів із агресорами/жертвами». Проектування місць з меншим наглядом може створити нові можливості за знуцання. Наприклад, якщо знуцання відбуваються в їдальні поки учні змагаються за місця в черзі за їжею, методи керівництва, взяті з запобігання злочинності через екологічний дизайн можуть обмежити можливість залякування. А ряд досліджень показали, що знуцання також трапляються у класах і в шкільних автобусах, хоча й менше, ніж у коридорах. При детальнішому дослідженні можна виявити що в одних класах булінг процвітає, а в інших навпаки. Знуцання в класі можуть мати більше спільного з методами управління класом, які використовує вчитель, ніж кількість дорослих наглядачів (Семпсон, 2008:19-20).

Насильство в навчальних закладах відображає його проблеми. У закладах, де поширене насильство, несприятливий соціально-психологічний клімат сприяє поширенню та закріпленню насильства. Демонстрація неспроможності навчального закладу реагувати на насильство може призвести до конфлікту з батьками та їхнього відчуження від закладу.

Батьки припиняють відвідувати батьківські збори, брати участь у житті навчальних закладів, переводити постраждалих учнів чи агресорів до інших навчальних закладів. Численні негативні наслідки насильства в навчальних закладах для всіх залучених сторін вимагають добре спланованих і рішучих заходів для його подолання, ефективної профілактики та реагування, внутрішньосистемної та міжгалузевої співпраці. Основою такої взаємодії є національна нормативно-правова база, а також відпрацьовані на практиці взаємовідносини та механізми спільної роботи (Суденко, 2022:38-39).

Майже у всіх розвинених країнах світу, за даними досліджень Д. Ольвеуса, приблизно 16% дівчаток та 17,5% хлопчиків два або три рази на місяць зазнавали принижень, незалежно від того, чи навчалися вони в елітній, чи малобюджетній школі. Дані в різних країнах майже однакові (Кошельник-Барс, 3).

Проведені дослідження в країнах Східної Європи, Центральної Азії та Україні, показують, що 20-60% учнів піддаються насильству в навчальних закладах. Однак більшість насильницьких дій не реєструються і часто залишаються непоміченими. Водночас попередження насильства та дискримінації в навчальних закладах є найважливішим завданням управління освітою, навчальних закладів, педагогів, учнів та їх батьків, інших органів державної влади, громадських організацій та установ (Суденко, 2022:35).

Булінг має свої особливості, пов'язані з віком, статевою (гендерною) належністю та іншими факторами. Більшість даних свідчить, що найбільше випадків булінгу спостерігається в 5-9 класах середньої школи, а з виходом у старші класи ця кількість зменшується. Щодо молодших школярів, наші попередні дослідження показують, що вже в 8 років діти вмюють використовувати різні методи булінгу, проте справжніми булерами є лише деякі з них. Попередні результати показали, що найпоширенішою формою булінгу серед молодших школярів є вербальне знущання, потім фізичне знущання та психічне гноблення, і, кінцевим, заборона та ігнорування (Абсаямова-Луценко, 2013:217).

1.5. Характеристика учасників булінгу

Індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку відіграють значну роль у сприянні виникненню ситуацій булінгу. Зрозуміло, що всі діти народжуються без упереджень, і лише через вплив негативних факторів внутрішнього або зовнішнього середовища вони можуть отримати девіантний досвід. Дослідники стверджують, що не існує дітей, які з природи схильні до булінгу. Однак вчені відзначають, що ініціатори цькування мають певні спільні риси. Зазвичай булерами виступають діти, які є

імпульсивними та агресивно настроєними, вони відчувають сильну потребу в підкоренні та домінуванні над іншими. Часто такі діти фізично сильніші за інших, зокрема серед хлопчиків, які не виявляють емпатії (Кравченко, 2022:13).

За даними Дена Ольвеуса, у хлопчиків-правопорушників виявлено 4 чинники розвитку агресивної поведінки:

1. Відсутність тепла тепла у перші роки життя, наявність негативного ставлення до дитини в сім'ї.

2. Дозволена поведінка щодо агресивності дитини. Якщо батько чітко не вкаже, де знаходиться межа агресивної поведінки по відношенню до однолітків, братів і сестер, агресія дитини, ймовірно, посилиться.

3. Авторитарні методи виховання дітей, напр. тілесне покарання. «Насильство породжує насильство».

4. Характер дитини - активна, запальна дитина, у якої більше шансів стати агресором, ніж більш тихим (Нодь, 2020:15).

Зазвичай булінг відбувається в присутності однокласників і є соціальним процесом різного ступеня складності. Таким чином, у рольовій структурі шкільного насильства виділяють три основні позиції: агресор, жертва та спостерігач. Рольова позиція «агресора» може бути створена середовищем, у якому порушені соціальні стосунки учнів, спостерігаються зміни внутрішньо групових процесів (Юрчик, 2016:69).

Більшість дослідників стверджують, що учасники булінгу виконують різні ролі:

Булери – учні, які мають соціальну вагу або фізичну силу, а також виявляють високий рівень агресивності спрямованої на інших учнів та вчителів.

Жертви – учні, які є об'єктами знущань. Ця категорія поділяється на покірних і агресивних жертв. Агресивні жертви володіють тими ж якостями, що й булери. Вони вчиняють агресивні дії проти інших осіб і водночас є жертвами булінгу.

Спостерігачі (свідки) – учні, які спостерігають за булінгом. Серед них є ті, хто надає допомогу (допомагають булеру, але самі не здійснюють агресивних дій, закликають до подальшого насилля однолітків), посилювачі (відіграють незначну роль у булінгу, наприклад, можуть сміятися над жертвою) та аутсайдери (випадкові спостерігачі, які не беруть участі в булінгу, але є свідками). Також є відповідачі, які безпосередньо залучаються для захисту або підтримки жертви після знущань (Плутницька, 2017:78).

Мал.1. Коло булінгу

Джерело: (Тілікіна – Пеша, 2020:11)

Дослідження свідчать, що будь-яка дитина може стати жертвою шкільного насильства, але найчастіше обирають тих, хто є слабким або відрізняється від інших. Зокрема, діти з фізичними вадами (наприклад, носять окуляри, мають знижений слух або ДЦП), з особливостями поведінки (імпульсивні та гіперактивні діти), з особливостями зовнішності (руде волосся, криві ноги, зайва вага), зі слабкими соціальними навичками, зі страхом перед школою (коли у дитини негативні соціальні очікування стосовно навчання), ті, хто не має досвіду життя в колективі (домашні діти), а також ті, хто має хвороби (енурез, порушення мови, заїкання), низький інтелект або труднощі в навчанні, мають значний ризик стати жертвою. Діти, які мають мало друзів або виключені з групи, діти з фізичними обмеженнями та особливостями, а також з етнічними особливостями, виставлені на значний ризик. Дослідники вважають, що деякі з постійних жертв самі «провокують» агресію кривдників своєю поведінкою. Проте більшість постійних жертв є надзвичайно пасивними і не можуть захистити себе. Як провокуючі, так і пасивні жертви часто відчувають тривогу, що може бути сприйнято оточенням як сигнал їхньої вразливості. Педагогічні, психологічні та соціальні науки визначають ці ризики та невпевненості, які можуть бути сприйняті оточенням як сигнали вразливості (Савельєв-Салата, 2009:71-72).

Жертви цькування вирізняються своїми рисами, вони бувають досить вразливими, замкнутими в собі, сором'язливими, схильними до депресій і частіше за своїх однолітків думають за самогубство з дорослими, ніж з ровесниками. Якщо це хлопчики, то вони можуть бути фізично слабшими за своїх однолітків. Ці характеристики є як причиною, так і наслідком булінгу. Водночас, на думку деяких дослідників, неможливо відтворити типові портрети агресора і жертви (Сергієні та ін., 2022:470).

Завдання відтворити типовий портрет агресора є досить важким. Проте Д. Ольвеус виділяє деякі характеристики, які є найбільш поширеними серед учнів, схильних до булінгу. Ці характеристики включають:

1. Сильне бажання володіти і контролювати інших учнів, використовуючи це як засіб досягнення своїх цілей.
2. Імпульсивність і легка схильність до гніву.
3. Прагнення бути у центрі уваги незалежно від наслідків.
4. Агресивну та провокативну поведінку по відношенню до дорослих, включаючи батьків і вчителів.
5. Брак співчуття та нездатність поставити себе на місце інших.
6. Тенденція ставити себе у вище положення, розділяючи людей на «своїх» і «чужих».
7. Максималістичне мислення, небажання йти на компроміси.

Одним з найсуттєвіших мотивів, що підштовхують дітей-агресорів до насильницьких дій, є бажання отримати високий соціальний статус у групі. У більшості груп, здійснення насильницьких дій пов'язується з виявами сили та здатності досягати будь-яких цілей. Таким чином, насильницькі дії можуть сприяти підвищенню статусу дитини-агресора в групі (Єфремова-Зосименко, 2017:28).

За даними досліджень, велика роль у процесі цькування належить спостерігачам, які становлять 88% від усіх підлітків. Деякі з них приєднуються до кривдника, інші ще більше підштовхують його до подальших знущань, а лише від 10% до 20% намагаються допомогти, коли когось ображають. Потерпілий не може ефективно захистити себе, тому, до певної міри, є беззахисним перед кривдником або його групою. Кривдник не зупиняється після зауважень батьків чи вчителів, він наступного разу «не попадеться на гарячому» (Сергієні та ін., 2022:471).

Скільки дітей, стільки ж реакцій на жорстоке поводження, і вони можуть перерахувати майже однакову кількість причин, чому вони не втручаються під час цькування: вони можуть боятися помсти кривдника, або можуть хотіти триматися подалі від усього, можуть боятися можливих наслідків через співучасть від відповідальності. Загалом характерно, що свідки булінгу також відчувають значну тривожність.

Булінг впливає на всіх членів спільноти. Важливо знати про довгострокові та короткострокові наслідки шкільного насильства для окремих учасників. Умови проживання, соціальна мережа, тяжкість того, що сталося тощо.

Залежно від ситуації, булінг може вплинути на жертву, агресора та оточуючих різними способами (Нодь, 2021:15-16).

1.6. Причини та наслідки булінгу для особистості та суспільства в цілому

У сучасному дитячому середовищі причини походження булінгу бувають різноманітними та потребують дослідження. Незнання учнями цих питань підвищує ризик стати жертвою цькування (Залібовська-Ільніцька, 2021:16).

Наразі булінг є широко поширеним явищем, яке викликає значні психологічні, педагогічні та соціальні проблеми. Сьогодні булінг не можна розглядати як прості пустощі, але як жорстоку форму взаємодії, засновану на насильстві, дискримінації, агресії та інших негативних проявах. Актуальність його дослідження визначається декількома факторами. По-перше, зростає кількість документованих випадків булінгу. По-друге, це явище призводить до широкого спектру негативних наслідків: психологічних (низька самооцінка, порушення соціалізації, дезадаптація), медичних (травматизм), педагогічних (проблеми в школі, академічна неуспішність). По-третє, дослідження цієї проблеми переважно здійснюються європейськими вченими, тому в Україні комплексне дослідження булінгу було обмеженим, існує лише кілька окремих випадків досліджень. Це призводить до недостатнього розуміння методів запобігання та боротьби з булінгом в освітньому середовищі в Україні (Бедюх, 2019:13).

Основними факторами, які сприяють поширенню булінгу, зазвичай є заздрощі та конкуренція, страх, неприйняття інакшості, бажання підкорити когось своїй волі, витіснення людини з групи та її приниження.

У цьому процесі використовуються штучно створені інтриги, плітки, недостовірні донесення до важливих осіб у групі, поширення безпідставних чуток, систематична публічна критика й осміювання без причин, маніпуляції, несправедлива низька або негативна оцінка роботи або досягнень, ігнорування, приховування успіхів та акцентування на невдачах, навіть незначних, систематичне нав'язування своїх поглядів і способу життя, перенавантаження різними завданнями, блокування ініціатив, формування групи проти жертви, сексуальні домагання, соціальна ізоляція та інші методи.

Дослідження психолога Д. Ольвеуса підтверджують вище сказане, що найчастіше жертвами булінгу стають діти з низькою самооцінкою, тривожністю, невпевненістю в собі, сором'язливістю, чутливістю, які не мають близьких друзів серед своїх ровесників, фізично слабкі та мають негативний досвід життя. Жертви булінгу часто походять з соціально незахищених сімей (Алексєєнко, 2018:21).

Про вплив телебачення на дітей і підлітків було проведено десятки досліджень, які підтверджують, що діти поступово починають сприймати насильство як засіб вирішення проблем і починають переносити побачене в грі в життя. Велика кількість дітей після перегляду фільмів і серіалів починає співпереживати героям і приймати їхню жорстокість і агресію, починають діяти за вчинками героя (Бедюх, 2019:14).

Фактори, що підвищують ризик насильницької поведінки особи, включають попередній досвід агресивної чи насильницької поведінки, фізичне або сексуальне насильство над нею в минулому, схильність до насильства вдома чи в суспільстві, генетичні фактори, схильність до насильства в житті. ЗМІ (телебачення, кіно, Інтернет), вживання наркотиків або алкоголю, володіння зброєю вдома, поєднання стресових сімейних соціально-економічних факторів, пошкодження мозку тощо (Катеринчук-Мацюк, 2020:116).

Виникнення булінгу (цькування) у міжособистісних взаєминах може бути спричинене різноманітними факторами, які можна класифікувати у чотири групи: особистісні, сімейні, соціальні та оточення (середовище).

Мал. 2. Групи чинників булінгу (цькування)

Джерело: (Тілікіна – Пеша, 2020:23)

1. *Особистісні чинники*, які охоплюють фізичні та психологічні особливості людини, такі як розлади розвитку, колір шкіри або волосся, зовнішній вигляд, психологічний стан та інші.

Діти, які виявляють агресивну поведінку і стають ініціаторами булінгу (цькування), можуть мати певні індивідуальні психологічні особливості. Серед них можуть бути

синдром дефіциту уваги та гіперактивності, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад та інші. Ці порушення та відхилення у розвитку особистості можуть бути факторами, що сприяють виникненню булінгу (цькування) (Тілікіна-Пеша, 2020:23-24).

Однією з причин булінгу може бути синдром дефіциту уваги та гіперактивності, який проявляється у проблемах зі зосередженістю, розсіяністю, нервозності, неуважності та гіперактивності. Ці фактори можуть призводити до агресивної поведінки.

Біполярний розлад є серйозною проблемою, характеризуючоюся періодичними епізодами депресії, манії або їх поєднанням, які негативно впливають на нормальне соціальне функціонування в будь-якому оточенні (Король, 2009:89).

Опозиційний розлад характеризується запальним, вибуховим гнівом, агресивною вербальною поведінкою та безучасним ставленням до почуттів інших людей. Цей розлад може сприяти формуванню насильницької поведінки як у дітей, так і у молодих людей.

Модель постійної хронічної соціально деструктивної поведінки може виявлятися у відсутності соціальної свідомості і є результатом поєднання генетичних факторів та пошкодження мозку, спричиненого травмуванням (Тілікіна-Пеша, 2020:24).

2. Сімейні чинники також, можуть сприяти прояву агресивної поведінки у дитини. Серед цих факторів можна виокремити наступні:

Недостатня близькість та недостатня увага батьків до дитини, що перешкоджає їй поділитися своїми проблемами та труднощами у спілкуванні.

Надмірний або надто суворий (авторитарний) контроль над дитиною. Наприклад, якщо батьки постійно критикують дитину, кричать на неї, обмежують її прогулянки та спілкування, не залишаючи часу для відпочинку, це може сприяти подібній поведінці в школі.

Надмірна доглядальність по відношенню до дитини. Наприклад, коли дитина виростає в середовищі, де їй не дозволяють самостійно вирішувати проблеми, вона не навчається захищати себе і не розуміє значення прийняття інших людей.

Негативний вплив або жорстоке поводження батьків, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійної загрози. Наприклад, якщо дитина в сім'ї спостерігає сварки, бійки, образи, критику та приниження як єдиний спосіб висловити своє невдоволення, вона може застосовувати схожу стратегію і в школі.

Насильство в сім'ї може спричиняти булінг, зокрема в шкільному середовищі, коли дитина, яка страждає від домашнього насильства, наслідуює дії дорослих і може стати як жертвою, так і агресором.

Виховання в неповній сім'ї. Варто зазначити, що виховання в неповній сім'ї не завжди призводить до агресивності дитини, але це може бути однією з можливих причин (Залібовська-Ільницька, 2021:16).

3. *Чинники середовища* також мають велике значення. Неблагоприятний соціально-психологічний клімат у навчальних закладах, стрес, пов'язаний з навчанням, відносини з однолітками та вчителями, недостатній контроль з боку дорослих, неспроможність вчасно впізнати та запобігти булінгу (цькуванню) сприяють появі випадків насильства та його перетворенню на систематичні дії - булінг (цькування) (Тілікіна-Пеша, 2020:25).

4. *Соціальні чинники*. Соціальними факторами виникнення цькування серед учнів є стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо), гендерні стереотипи, дискримінація в особистих взаєминах по відношенню до учнів або вчителів, а також сексуальна орієнтація.

Представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи і мігранти частіше стають жертвами цькування в навчальних закладах, навіть з боку вчителів. Діти, які піддаються презирству та несправедливу ставленню оточуючих, можуть відповідати насильством проти своїх образників, що стає способом відновлення справедливості та самоутвердження. Крім того, популяризація насильницьких моделей поведінки у телебаченні, кіно, Інтернеті може спонукати дітей до вияву цькування (булінгу) (Залібовська-Ільницька, 2021:18).

Вразливість дитини до насильства зумовлена її статтю. У більшості країн дівчата піддаються більшому ризику бути вбитими та підданими сексуальному насильству, їх частіше змушують займатися проституцією, а їхньою освітою та харчуванням нехтують. Дані кількох міжнародних досліджень показують, що дівчата в 1,5-3 рази частіше стають жертвами сексуального насильства, ніж хлопчики. У всьому світі більше 130 мільйонів дітей віком від 6 до 11 років не відвідують школу, 60% з яких - дівчатка. У деяких країнах дівчатам заборонено ходити до школи – вони змушені залишатися вдома, щоб доглядати за маленькими дітьми, або змушені працювати, щоб матеріально підтримувати сім'ю. У багатьох країнах хлопчикам загрожує суворіше тілесне покарання. Це може бути наслідком суворого фізичного покарання, яке розглядається як підготовка до ролей і обов'язків дорослого, або вважається, що для хлопчиків, щоб виховати їх справжніми чоловіками, слід було використовувати більше тілесних і грубих покарань. Імовірно, існуючі відмінності можна пояснити відмінностями в культурному розумінні ролі жінки в різних спільнотах і цінності, яка надається хлопчикам і дівчаткам (Андрєєнкова та ін., 2020:45-48).

Жертви булінгу стикаються з багатьма формами страждань, які виходять за межі простого збентеження та образ. Вони часто відчують психологічне та фізичне виснаження, приниження, що призводить до пропусків занять і зниження здатності концентруватися на шкільних справах. Жертви мають низьку самооцінку, відсутність впевненості та почуття безпеки, а результати цього насильства можуть впливати на їхнє психічне здоров'я, спричиняючи депресію, почуття самотності і навіть думки про суїцид. Ці негативні наслідки можуть переслідувати їх протягом багатьох років, тому чим швидше будуть припинені знущання, тим краще для жертви в довгостроковій перспективі.

Академічна успішність потерпілих від булінгу, без сумніву, також постраждає. Вони можуть отримувати гірші оцінки, пропускати більше занять і відчувати складнощі з концентрацією під час навчання. Цікаво, що в середньому оцінки тих, хто страждає від принижень, погіршуються порівняно з іншими учнями. Однак серед потерпілих надалі є більше тих, хто досягає гарних результатів, ніж тих, хто має незадовільну успішність.

Учні, які стають жертвами різних видів булінгу в школі, частіше проявляють моделі поведінки, які відрізняються від тих, що характерні для інших дітей. Серед них можна виділити такі прояви: побоювання нападів, ухилення від участі в заняттях, уникання небезпечних місць, відмова від додаткових гуртків і секцій тощо. Навіть носіння зброї спостерігається у 4% жертв і 1% інших дітей, а участь у бійках — у 15% порівняно з 4%.

Останніми роками зросла кількість учнів, які не почувають себе безпечною у школі або під час дороги до навчального закладу, а також збільшилася кількість тих, хто уникає певних місць у школі з метою забезпечення власної безпеки. Зазначається також зростання кількості учнів, які стверджують про наявність «вуличних банд» у школі. Дослідження в Австралії показують, що від 5% до 10% учнів залишаються вдома, щоб уникнути булінгу. Дівчата та хлопці, з яких знущаються хоча б раз на тиждень, мають гірше здоров'я, більшу схильність до спроб самогубства, страждають від депресії, соціальної дисфункції, тривоги та безсоння. Крім того, зазнавання знущань в школі може сприяти зловживанню алкоголем, наркотиками, палінню та іншій небажаній поведінці (Король, 2009:91).

Булінг може мати далекосяжні наслідки, які виходять за межі навчального закладу та впливають на найближче оточення дитини, а також на її майбутнє життя. Ці наслідки можуть проявлятися як негайно (відомі як «прямі» наслідки), так і у довгостроковій перспективі (відомі як «віддалені» наслідки). Найсерйозніші наслідки булінгу (цькування) стають очевидними для самої потерпілої особи (Андреєнкова та ін., 2020:59).

Прямі наслідки для жертв булінгу включають: травми і пошкодження; гострий психоз (страх, тривога, гнів), це може проявлятися в бажанні втекти, сховатися або глибоких стримуваннях, зовнішній апатії (Тілікіна-Пеша, 2020, 28).

До віддалених наслідків відносять серйозні порушення фізичного, психологічного та соціального стану дитини, які неминуче відбиваються на її подальшому житті. Жертви булінгу переживають інтенсивні емоції, такі як почуття приниженості, сорому, страху, розпачу та гніву (Андрєєнкова та ін., 2020:59).

Знуцання завжди залишає слід на людині, і випадковий перехожий не є винятком. Ті, хто віддають перевагу підтримці агресора, пасивно схвалюють те, що трапилося, швидше сприйматимуть його поведінку як взірець і з більшою ймовірністю самі згодом стануть кривдниками. Бездіяльні спостерігачі або ті, хто співчуває жертвам насильства, відчують значну тривогу, їхня впевненість у собі слабшає, а самооцінка погіршується через їх боротьбу та бездіяльність. Згідно з дослідженнями, пізніше серед них також може збільшитися ймовірність вживання наркотиків (Нодь, 2021:17).

Науковці Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) також вказують на медичні наслідки, що виникають внаслідок булінгу. Знуцання над дітьми може призвести до наступного:

- Соматичних наслідків, які включають головні болі, болі у спині та животі.
- Психологічних розладів, таких як депресія, негативний настрій, нервозність, почуття самотності і навіть думки про суїцид.
- Психологічної дезадаптації, що проявляється у нездатності формувати повноцінну особистість, яка відповідає вимогам суспільства.
- Розвитку стійких моделей асоціальної поведінки, включаючи агресію та насильство.
- Поширення алкоголізму та наркоманії через замовчування насильницьких дій (Андрєєнкова та ін., 2020:59-60).

Цькування дитини в закладі освіти має вкрай негативні наслідки для її майбутнього, залишаючи психологічну травму на все життя, яка в майбутньому може призвести до нездатності батьків, які піддавалися булінгу в дитинстві, формувати адекватні стосунки з оточуючими та виховувати своїх дітей. Тому зараз в нашій країні дуже важливо визначити заходи щодо боротьби з цим явищем та встановити відповідальність за булінг на законодавчому рівні (Катеринчук-Мацюк, 2020:117).

Звичайно, наслідки булінгу безпосередньо не пов'язані з правом на освіту та не порушують його. Це фізичні та психологічні наслідки. Однак ще одним наслідком цього

явища є те, що діти не хочуть йти до школи, змушені змінювати навчальні заклади та адаптуватися до нового колективу, у них виникають труднощі зі сприйняттям навчальних матеріалів через психічні розлади. Через це учні стикаються з перешкодами на шляху до отримання освіти (Доляновська, 2019:39).

Як наслідок, знущання зрештою призводять до розчарування, деморалізації, втрати мотивації, незадоволення та відчуження. Це основа дискримінації, упереджень, насильства, поганого поводження, конфліктів, переслідувань та одна з найважливіших соціальних проблем нашого часу (Суденко, 2022:39).

Розпізнати ознаки булінгу часто не так просто, здатність наших дітей розуміти слабша, вони не усвідомлюють своєї ситуації або з багатьох причин навмисно не просять про допомогу чи ховаються. Їм може бути соромно за те, що з ними трапилось, вони почуваються винними та можуть боятися розправи або думати, що їм все одно ніхто не допоможе. Якщо діти зверталися по допомогу та отримували порожні фрази, наприклад, «хлопці просто такі, або дівчата можуть бути злими в цьому віці – це частина дитинства», вони можуть повірити що ніхто не хоче допомогти. Вони можуть вважати, що прохання про допомогу – це зрада, яку вони вважають поганою справою. Тому батьки повинні звертати увагу на певні ознаки і вживати заходів, якщо вони їх відчують (Нодь, 2021:18).

Після усвідомлення образливої поведінки важливим кроком є формування ставлення. Основним засобом цього є усвідомлення учнями болючого впливу насильства на жертву та розуміння того, які негативні наслідки цькування. Іншим важливим елементом є запобігання звинуваченню жертви шляхом зміцнення норми прийняття та підвищення обізнаності про те, що практично будь-хто може стати жертвою (Ярмі, 2015:12).

РОЗДІЛ II. ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ

Важливим елементом реалізації шкільного плану дій щодо насильства та булінгу є діяльність власного персоналу організації, який бере участь у розробці відповідної, обізнаної політики щодо проблем насильства, індивідуальної відповідальності та дій щодо захисту учнів.

Створення позитивної шкільної культури є необхідною умовою для профілактики та протидії булінгу в закладі освіти. Ця культура базується на повазі та толерантності, а також чітко визначає очікування стосовно правил поведінки, які встановлені для учнів та персоналу школи (Андреєнкова та ін., 2019:98).

2.1. Законодавство України щодо діяльності закладу освіти у сфері запобігання та протидії насильству

Прикладом для розбудови держави є створення безпечного освітнього середовища як умова становлення демократичних цінностей. Питання створення ненасильницького середовища є надзвичайно гострим в умовах реформування системи освіти. Заклади освіти націлені на всебічний розвиток учнів, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки. Проте висока конфліктність колег не дозволяє повною мірою досягти поставлених цілей. Система освіти має забезпечувати дотримання загальнолюдських прав людини; виховання поваги до прав і свобод людини, нетерпимого ставлення до приниження честі та гідності, фізичного чи психічного насильства, дискримінації за будь-якими ознаками; створення безпечної атмосфери в колективі, забезпечення конструктивного процесу спілкування молоді з оточенням.

Одним з основних прав людини є свобода від насильства. Багато жінок, чоловіків, дівчат та хлопців потерпають від різноманітних проявів насильницьких дій. Особливе занепокоєння викликають прояви насильства, які стосуються дітей. Насильство завдає хлопчикам і дівчаткам серйозної фізичної та емоційної шкоди з негативними наслідками для їх подальшого психосоціального здоров'я (Каразіна, 2023:13).

В останні роки в Україні почали активно досліджувати булінг, як одну з форм девіантної поведінки, психологічного та фізичного насильства. Більшість дослідників зосереджуються на аналізі особливостей шкільного булінгу, оскільки його прояви є найбільш агресивними та викликають найбільше обурення з боку громадськості. Як свідчать численні дослідження, шкільне цькування – досить поширене явище в школах, незважаючи на всі освітні реформи. Деструктивний характер булінгу зумовлений низкою

причин. Крім того, знуцання часто є лише частиною багатьох форм незаконної та правопорушної поведінки. Зокрема, варто відмітити, що в Україні, незважаючи на певні позитивні зміни, такі як внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та передбачення відповідальності за такі дії, все ще існують ефективні механізми притягнення винних до відповідальності. Однак, місце їх реалізації ще не визначено, оскільки більшість постраждалих не звертаються за допомогою, а переважно свідками таких дій є самі злочинці (Падалка-Смоляно, 2022:118).

На сучасному етапі в Україні прийнято низку законодавчих актів, які спрямовані на запобігання насильства та булінгу. Вони визначають напрями дій щодо їх усунення та міру відповідальності всіх причетних осіб. З огляду на вищезгадане, актуальним є питання підготовки майбутніх учителів початкової школи до запобігання виникненню гострих проявів шкільного булінгу серед учнів (Акімова, 2021:195).

З початку 2018 року Громадська організація «Ла Страда-Україна» спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Міністерством освіти і науки України розпочала системну діяльність, спрямовану на запобігання та протидію насильству в освітніх установах. Для досягнення ефективності цієї системи визначили важливі фактори, такі як впровадження медіації та відновних практик, а також створення служби порозуміння в установі освіти. Основне завдання цієї служби полягає в сприянні зниженню соціальної напруженості взаємин між учасниками навчального процесу шляхом використання медіації та формування навичок безконфліктного спілкування і вирішення конфліктних ситуацій. Методичне забезпечення цього системного підходу ґрунтується на принципах створення безпечного та сприятливого середовища для дитини в освітньому процесі (Андреєнкова та ін., 2020:6).

У рекомендаціях Міністерства освіти і науки України зазначено, що робота з протидії булінгу має бути комплексною, включаючи управлінські та просвітницькі аспекти, а одним із важливих напрямків є підвищення кваліфікації соціальних педагогів і психологів, спрямоване на розвиток навичок виявлення, боротьби та запобігання булінгу в шкільному оточенні (Литвиненко, 2020:37).

Відповідно до положень Закону України «Про повну загальну середню освіту», на кожному етапі освітнього процесу повна загальна середня освіта повинна забезпечувати безпечне освітнє середовище, де учасникам освітнього процесу гарантується відсутність фізичних, майнових та моральних ушкоджень. Це означає, що фізичне або психологічне насильство, будь-яка форма дискримінації, образа гідності, честі та ділової репутації (у

тому числі булінг, розповсюдження неправдивих відомостей) повинні бути недопустимими у шкільному середовищі (Андрєєнкова та ін., 2020:7).

Важливим виступає впровадження адміністративної відповідальності за булінг, що передбачає нарахування штрафу та виконання громадських робіт. У разі першого порушення, штраф становить від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або призначаються громадські роботи тривалістю від двадцяти до сорока годин. У випадку, якщо порушення вчинене групою осіб або повторюється протягом року після нарахування адміністративного стягнення, передбачається штраф від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи тривалістю від сорока до шістдесяти годин. У випадку, коли булінг вчинений особою, яка не досягла 16 років, відповідальність покладається на її батьків або інших осіб, які несуть відповідальність за неї.

Раніше було важко покарати винних у випадках цькування, якщо правопорушення не підпадало під Кримінальний кодекс, тобто якщо постраждалому не завдали тілесних ушкоджень. Нова стаття дозволяє це зробити в адміністративній сфері. До прийняття цього нового закону випадки словесних образ та поширення принизливих фотографій замовчувалися, і на загал піднімалися лише випадки кримінальних злочинів, зокрема жорстокі бійки серед школярів. Тепер можуть бути притягнуті до відповідальності не лише фізичні наруги, а й словесні образи або поширення ганебних світлин школярів (Гаджєєва, 2019:201).

Стаття 1734 Кодексу України про адміністративні правопорушення була доповнена, що встановлює адміністративну відповідальність за булінг та заховування таких дій, включаючи молодших учасників булінгу. За ці порушення передбачено штраф від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи тривалістю від 20 до 40 годин. Закон також визначає відповідальність батьків або опікуна за неповнолітніх учасників булінгу.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» вводить визначення поняття «булінг» або «цькування». Він включає дії учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, включаючи використання електронних комунікаційних засобів, спрямовані на неповнолітніх або молодших осіб, або такі дії, що спрямовані на інших учасників освітнього процесу і завдають або можуть завдати шкоди їхньому психічному або фізичному здоров'ю.

Враховуючи вище сказане, в межах цього дослідження запропоновано визначення адміністративної відповідальності за булінг. Це є одна з форм юридичної відповідальності, яка передбачає застосування адміністративних санкцій та заходів впливу щодо осіб, винних у вчиненні цькування відносно інших учасників освітнього процесу, що може призвести до шкоди психічного або фізичного здоров'я потерпілого (Бухтіярова та ін., 2023:70).

Питання білінгу актуальні не тільки в нашій країні, а й у всьому світі. Вчені та юристи намагаються зрозуміти способи запобігання цим злочинам та зменшення їх прояви у нашому суспільстві. Чимало проблем у подоланні цього негативного соціального явища залежить від правильного управління освітньою сферою, ставленням до дітей у сім'ї, психологічного супроводу стосунків, застосування правової відповідальності, особливо адміністративної. Актуальним в українських закладах освіти залишається латентність конкретного злочину, тобто непомітність учасників навчального процесу, приховування переслідувань, статистика різноманітних досліджень, аналіз судової практики, моніторинг новин ЗМІ, звіти. і рекомендоване покриття, що посилює проблему (Стрельченко-Бухтіярова, 2021:134).

У 80-х роках ХХ століття в Норвегії була розроблена перша у світі програма з протидії булінгу та його наслідкам, що базувалася на наукових дослідженнях Д. Олвеуса. Ця програма включає комплекс інформаційно-консультативних, діагностичних та організаційних заходів, які охоплюють всіх учасників освітнього процесу. Такою є відповідь міністерства освіти Норвегії на трагічну подію – загибель трьох підлітків, які зазнали булінгу у навчальному закладі. Так, у 1991 році була проведена оцінка ефективності програми, яка призвела до 50% зниження випадків знущань. Починаючи з 90-х років діяло щонайменше 15 програм проти булінгу, заснованих на працях Д. Олвеуса, кількість яких наразі ніхто не може підрахувати. Однак три з них: OBPP, KiVa, Positive Action - визнані найефективнішими в різних країнах світу (Суденко, 2020:43).

Суб'єкти реагування. До суб'єктів реагування у закладах освіти у разі випадків булінгу належить служба освітнього омбудсмена, служба у справах дітей, різноманітні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи місцевого самоврядування, працівники закладів освіти, їх керівники, засновники закладів освіти або уповноважені ними органи та територіальні органи Національної поліції України.

Слід зазначити, що суб'єкти, які реагують на випадки булінгу в закладах освіти, діють у рамках повноважень, визначених законодавством та встановленим Порядком.

Включення визначення поняття «булінг» та його типових ознак в Закон України «Про освіту» є важливим кроком у боротьбі з цією проблемою. Булінг визнано формою

насильства, яке може завдати шкоди або створити загрозу фізичній або психічній шкоді будь-якому учаснику освітнього процесу, зокрема дітям. Для ефективного попередження та протидії булінгу в Україні необхідний комплексний підхід, який включає управлінські дії уповноважених органів, постійну просвітницьку роботу на ранніх етапах, розробку програм подолання проблеми та зниження її поширеності в навчальних закладах, а також підготовку педагогів і шкільних психологів для виявлення та вчасної корекції ознак булінгу. Україна повинна вивчати та використовувати міжнародний досвід у цій сфері, зокрема успішні програми і практики інших країн, що призвели до зменшення випадків булінгу та покращення безпеки навчального середовища (Карпінська, 2022:1069-1070).

2.2. Профілактика явища цькування

Оскільки учні проводять більшу частину свого часу в закладах освіти, то школи повинні відігравати одну з ключових ролей у боротьбі з насильством. Сучасні українські загальноосвітні заклади, незважаючи на всі свої об'єктивні труднощі, проблеми та недоліки, залишаються одним із головних інститутів соціалізації особистості учня, її формування та розвитку. Відповідно, педагогічні працівники, які керують і працюють у закладах освіти, повинні забезпечувати сприятливі умови для формування людської гідності дітей, їх гармонійного розвитку (Кравченко, 2022:8).

Згідно з психолого-педагогічними дослідженнями, у перший рік навчання першокласники ще не сформували організований колектив: вони мало спілкуються між собою, не дуже орієнтуються на успіхи своїх товаришів у навчанні і ще не враховують статус, який кожен з них має серед товаришів. Взаємини в класі в основному встановлюються через вчителя, який визначає ставлення учнів один до одного, організовує діяльність і спілкування. Учні покладаються на кожне слово вчителя, оскільки він вважається вищим авторитетом. Крім того, молодші школярі легше розуміють вчинки та мотиви інших людей, ніж свої власні.

На другому році навчання формується суспільна думка як регулятор поведінки та взаємодій між дітьми. У 1-4 класах мотиви, що визначають основу поведінки і діяльності молодших школярів, зазнають значні зміни. Тому важливо створити умови для появи нової, значущої для особистості школяра мотивації вчасно. До 3-4 класів учні звикають до свого статусу школяра й засвоюють нові обов'язки. Вчитель поступово починає займати другорядне місце в житті школярів. Зі зростанням віку діти стають більш самостійними й менш залежними від дорослих. Одночасно з цим, провідною діяльністю стає навчання, що сприяє встановленню нових стосунків між школярами: виникає бажання бути разом,

gratis, працювати разом, виконувати спільні завдання, з'являється інтерес до думки товаришів, а також прагнення здобути їх авторитет (Кисла, 2020:36).

Основним заходом профілактики насильства в закладах освіти є формування в учнів умінь та навичок розвитку й підтримки здорових суспільних відносин (Беренда-Моцна, 2020:16).

Однак питання боротьби з явищем булінгу і надалі залишається актуальним. Поряд із введенням каральних методів боротьби, ми вважаємо, що основний акцент слід зробити на виховних та превентивних методах. Це особливо важливо з огляду на специфіку неповнолітніх осіб, які мають меншу антисуспільну спрямованість, ніж дорослі злочинці, і тому існує реальна можливість запобігти агресії серед них.

Наша думка полягає в тому, що боротьба з цим явищем повинна здійснюватися на всіх рівнях: загальному, галузевому та локальному. У контексті загального рівня, запуск безкоштовного онлайн курсу «Протидія та попередження булінгу в закладах освіти», ініційованого Міністерством освіти і науки України, є кроком у правильному напрямку. Під час створення курсу були враховані наукові дослідження вітчизняних та закордонних науковців, зокрема з США. Цей курс допоможе кожному охочому зрозуміти суть булінгу, вчасно реагувати на нього та ефективно боротися з проявами цькування.

Також важливим є впровадження механізму шкільної медіації, який вже успішно функціонує в багатьох європейських країнах. Спеціально підготовлений педагог або психолог, не пов'язаний з жодною зі сторін конфлікту, організовує зустрічі між учнями, їх батьками та вчителями, на яких діти можуть висловити свої почуття та негативні емоції, знайти шляхи вирішення ситуації та досягти примирення.

Ефективним кроком було б створення спеціального підрозділу (можливо, в складі Національної поліції) для розгляду питань, пов'язаних з булінгом. Цей підрозділ міг би проводити бесіди з батьками жертв та батьками порушників, надавати підтримку та допомогу у вирішенні проблем.

Таким чином, ми вважаємо, що необхідно поєднувати каральні заходи з превентивними методами, зосереджуючись на вихованні та запобіганні цькуванню на різних рівнях: загальному, галузевому та локальному (Гаджиєва, 2019:201).

Проблему шкільного булінгу можна вирішити, визнавши його існування, подолавши уявлення про неї як про неважливу і незначну проблему, а також розуміння необхідності її вирішення шляхом профілактики причин, що призводять до булінгу та мобінгу в шкільному середовищі (Падалка-Смолянко, 2022:119).

Для ефективного розроблення та впровадження соціально-педагогічних технологій профілактики булінгу необхідно ретельно вивчити фактори, що сприяють виникненню цього явища. Д. Лейн вніс важливий внесок, пропонуючи концепцію чотирьох основних факторів, які впливають на появу булінгу:

- взаємодія між жертвою та агресором, що прогнозує їх майбутні стосунки;
- стиль поведінки, який віддається перевагу, імовірно, пов'язаний з особистісними особливостями;
- постійний стрес, спричинений соціальними, сімейними, освітніми та медичними проблемами;
- бездіяльність або недостатня реакція школи (Кошельник-Барс, 3).

Заходи виховного впливу використовуються з метою відновити та нормалізувати відносини між учасниками освітнього процесу після випадку булінгу. Ці заходи спрямовані на кривдника, потерпілого та спостерігачів. Важливо прикласти значні зусилля для створення сприятливого освітнього середовища для подальшого навчання. Це можна забезпечити, дотримуючись прав та інтересів всіх сторін, надаючи необхідну допомогу та залучаючи фахівців з правової, психологічної, соціальної та іншої допомоги, включаючи територіальні органи (підрозділи) служб у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Варто зазначити, що перелік заходів виховного впливу планується та визначається комісією з розгляду випадків булінгу, яка формується в закладі загальної середньої освіти. Керівник закладу приймає та забезпечує виконання необхідних заходів для надання соціальних, психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти (Наказний, 2022:55).

Під час проведення виховних занять важливо створити атмосферу, яка сприяє психологічному комфорту та безпеці, де висловлювання і обговорення стають особистісно прийнятими і цінними для кожного учасника колективу. Це можна досягти шляхом застосування методів навчання, де вчитель виступає як модератор, не нав'язуючи готові рішення або оцінки, а стимулюючи учнів до самостійного визначення свого ставлення до життєвих ситуацій та розвитку особистої моделі поведінки.

Для систематичної та планомірної роботи з ознайомлення учнів з їхніми правами, запобігання порушень, можливості захисту та відновлення прав, а також для сприяння формуванню високого рівня правової культури, рекомендується використовувати інноваційні заходи з такою орієнтацією:

1. Заняття з елементами тренінгу, що передбачають інтерактивну форму навчання, де людина активно засвоює нові знання, розвиває навички, переглядає свої цінності та

пріоритети, коригує та удосконалює свою особистість, обираючи форми поведінки, які відповідають її ситуації та індивідуальності.

2. Форум-театри, що є методикою інтерактивної роботи, спрямованою на вирішення соціальних проблем, де глядачі активно стають співучасниками всього процесу.

3. Мозковий штурм та брейнстормінг, які є популярними методами групової роботи, сприяють генерації творчих ідей та розв'язанню проблем (Беренда-Моцна, 2020:17).

Педагогічним працівникам варто звертати увагу на ознаки, які можуть вказувати на можливі ризики для життя, здоров'я та розвитку дитини. Серед таких ознак можна відзначити наступні ситуації, а також інші:

- Батьки або законні представники не цікавляться освітньою діяльністю дитини, не відвідують батьківські збори та не спілкуються з педагогами закладу освіти.
- Під час відвідування закладу освіти батьки перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних речовин. Також можуть бути факти надмірного вживання алкоголю, наркотиків, схильність до азартних ігор та відвідування ігрових клубів.
- Батьки систематично проявляють агресивну поведінку до працівників закладу освіти, батьків інших дітей.
- Вони ігнорують рекомендації працівників закладу освіти щодо виховання дитини, що може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану, здоров'я, соціальної ізоляції та інших негативних наслідків.
- Батьки не дотримуються санітарно-гігієнічних норм та правил безпечної поведінки, що може призвести до ризику інфікування дитини.
- Вони мають ознаки пригніченого психоемоційного стану, розладів психічного здоров'я, суїцидальної поведінки, що ускладнює процес догляду та виховання дитини.
- Батьки не забезпечують необхідний медичний догляд за дитиною, що може призвести до серйозних порушень (Андрєєнкова та ін., 2020:95-96).

Варто наголосити на тому, що до роботи з профілактики та подолання явища булінгу, обов'язково повинні бути залучені всі учасники навчально-виховного процесу, а саме: батьки, адміністрація закладу освіти, педагоги, здобувачі освіти. Бесіди, які стосуються попередження булінгу можуть проводитися під час виховних годин, або на перервах. Ефективний вплив досягається, коли обговорення теми булінгу стає постійною складовою шкільного повсякдення. Однак, важливо мати чіткий графік бесід, оскільки систематичний підхід до обговорення гарантує, що проблема насильства серед учнів не

залишається без уваги. Короткі та регулярні розмови є більш ефективними, ніж рідкісні та довготривалі (Сергієні та ін. 2022:474-475).

Технічний персонал, до якого входять охоронці, кухарі, прибиральниці, бібліотекарі, також відіграють вагомую роль у попередженні булінгу, оскільки вони можуть бути свідками цькування з боку одного учня до іншого, можуть запідозрити дивну поведінку дитини чи її спроможність вчинити насильство. Тому персонал повинен відразу сповістити про даний випадок директора школи чи класного керівника (Булейко, 2021:63).

Для попередження булінгу в закладі освіти, завданням педагога виступає:

- формування в учнів розуміння унікальності кожної особистості;
- формування умінь до практичних дій в умовах виникнення небезпечних ситуацій;
- розвиток умінь прогнозувати наслідки своїх дій;
- створення безпечного середовища.

Реалізація вище наведених завдань передбачає застосування форм, методів і засобів профілактики булінгу, які враховують вік, інтереси та потреби учнів, а також є доступними та зрозумілими для них. Вони повинні сприяти формуванню довіри до дорослих, щоб діти не соромилися розповідати про випадки булінгу в класі або серед інших осіб. Крім того, ці засоби повинні сприяти зниженню напруження, тривоги, страхів і невпевненості дитини. (Пилипенко - Мирончук, 2023: 155).

Вчена М. Васильєва висловила думку, про те, що зміст професійної підготовки педагогів формується відповідно до потреб соціального розвитку суспільства, постійно відбувається творчий пошук шляхів і методів перебудови підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі новітніх педагогічних можливостей. Цей процес спрямований на створення безпечного освітнього середовища та запобігання булінгу (Акімова, 2021:198-199).

До основних показників підготовки майбутніх учителів початкової школи з метою профілактики булінгу в освітньому середовищі належать:

- Розвиток загальних компетенцій
- Навички випереджувального проєктного менеджменту
- Навички моніторингу якості антибулінгової діяльності
- Навчання протягом життя

Ефективна підготовка майбутніх учителів початкової школи зосереджена на використанні ефективних засобів та методів профілактики булінгу серед учнів. Ця підготовка включає два напрями: управлінський і просвітницький.

Управлінський напрямок передбачає навчання майбутніх учителів аналізу ситуації в освітніх закладах, розробки правил поведінки для учасників освітнього процесу, розробки алгоритмів дій та планів заходів для запобігання цькуванню. Також він включає здійснення моніторингу реалізації цих заходів та забезпечення безпеки та комфорту в освітньому середовищі початкової школи.

Просвітницький напрямок передбачає навчання майбутніх учителів інформуванню, поясненню, спілкуванню та взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу (Акімова, 2020:14).

Під час підготовки майбутніх вчителів початкових класів щодо запобігання булінгу між учнями, особлива увага приділяється формуванню в них навичок побудови різноманітних комунікативних стратегій за принципом інтерактивної взаємодії як ресурсу запобігання булінгу. Забезпечення умов для навчання та навичок ефективної взаємодії та спілкування без насильства чи примусу є ключовим для здорового, гармонійного розвитку та розвитку відповідальної особистості (Акімова, 2021:200).

Останніми роками у різних обласних та районних відділах освіти все частіше організовуються та проводяться Всеукраїнські тижні протидії булінгу. Також влаштовуються практикуми, спрямовані на створення довірливих відносин у класі, і проводяться практичні кейси з різними ситуаціями, які пропонуються для обговорення з дітьми, батьками, соціальними та юридичними фахівцями. У розв'язанні конфліктних ситуацій дуже ефективними є розповіді дітям різних історій з особистого досвіду вчителів або батьків, а також використання калейдоскопу запитань і відповідей. Крім того, цікаві та практичні вправи також виявляються корисними. Деякі з них: «Питання – відповідь», «Продовж історію», «Обговорюємо вихід з конфліктної ситуації», «Підтримуємо дружбу», та ін. (Сорочук, 2019:113).

Для попередження булінгу важливо знати новітні підходи до взаємодії з учнями та їхніми батьками. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися різні профілактичні навчальні програми, спрямовані на навчання учнів та дорослих, включаючи педагогічних працівників, новим формам поведінки, розвиток стресостійкості та самостійності, а також вміння ефективно та відповідально будувати своє життя. Основними перевагами таких програм є формування відповідальності особистості та громади за свою поведінку і поведінку інших, а також готовність надавати допомогу та розв'язувати конфлікти.

Профілактичні програми, спрямовані на проведення групових занять з учнями та дорослими, можуть включати психотехніки для розвитку комунікативних навичок, профілактики асоціальної поведінки та набуття правових знань, а також вправи, спрямовані

на досягнення позитивних життєвих цілей та інше. Досвід інших країн у боротьбі з булінгом в освітньому середовищі показує певні успіхи в реалізації різних антибулінгових програм (Кормило, 2015:183).

Першу експериментальну програму протидії шкільному булінгу розробив Д. Ольвеус у період з 1982 по 1984 рік. Ця програма була протестована в 42 норвезьких школах, і після завершення програми було виявлено стійке зниження частоти випадків шкільного булінгу більш ніж вдвічі. В Великій Британії використовується програма Д. Таттума, яка має багато спільних рис з програмою Д. Ольвеуса. Ці програми були протестовані в багатьох школах Норвегії, Великій Британії, США, Канади, Австралії і показали, що компетентна та систематична робота з проблемою шкільного булінгу сприяє його зменшенню і має потенціал для подолання цього негативного явища (Кормило, 2015:176).

Доцільно зазначити випадки, коли школяр передає інформацію про протидію булінгу іншому школяру, водночас сам краще засвоює цю інформацію. Крім того, коли учні обізнані про наслідки булінгу, вони забувають про притискання. Таким чином, повністю використовуються ресурси школи шляхом створення занять для дітей самими дітьми. Цей підхід характеризується економічністю процесу протидії булінгу. Учні впливають один на одного, вони більше слухають своїх однолітків, ніж вчителів, і завжди готові обговорити питання, які хвилюють їх. Вони довіряють один одному і часто сприймають своїх однолітків як друзів (Кравченко, 2022:49-50).

Антибулінгові програми мають свої унікальні особливості, які відображаються в залежності від країни, в якій вони використовуються. Проте, можна виділити загальні ознаки, які їх характеризують:

- Регулярне проведення опитувань серед учнів щодо поширеності булінгу.
- Обговорення проблеми булінгу на класних заняттях, загальношкільних зборах та зустрічах з батьками.
- Самостійн розробка учнями кодексу поведінки. (за участю та підтримкою дорослих).
- Посилення спостереження вчителями за учнями під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику та на шкільному подвір'ї.
- Навчання педагогічних працівників стратегіям запобігання булінгу та втручання під час його виникнення (Кормило, 2015:184).

Дослідження В. Петросянц надають практичні рекомендації, спрямовані на зниження випадків шкільного булінгу. Авторка наголошує, що ефективна робота вимагає

спільної взаємодії психолога, класних керівників та адміністрації. Спеціалісти мають попереджати випадки булінгу в освітньому середовищі. Важливо систематично збирати інформацію, розробляти індивідуальні програми супроводу для кожного учня та відстежувати їх розвиток. Для попередження булінгу в школі необхідно залучати весь персонал, учнів та їх батьків, а також підвищувати свідомість щодо цієї проблеми. Застосування командного підходу, який включає класного керівника, практичного психолога, соціального педагога та інших спеціалістів за потреби, є важливим для здійснення превентивних заходів та вирішення ситуацій насильства та булінгу. Робота повинна охоплювати не лише жертву та переслідувача, але й увесь клас (Кормило, 2015:184).

Існує багато різних методик, серед яких деякі вже визнані ефективними в боротьбі з явищем булінгу. Одним з таких методів є метод Фарста, який отримав свою назву за стокгольмським районом. Він передбачає комплексну роботу педагогічного колективу з усіма учасниками булінгу, а також залучення самими булерами до процесу боротьби з цим явищем. Також хороші відгуки отримав фінський метод KiVa, який складається з двох частин: профілактичної (за допомогою запобігання причинам булінгу) та втручальної (робота з наслідками булінгу). Ці методики мають позитивні аспекти, оскільки передбачають розділення учасників на вікові групи.

Ще одним прикладом ефективної методики є «Link crew» або «Команда зв'язків». Ця система була запроваджена видатним педагогом і філософом Джоном Дьюї і застосовується в північноамериканській педагогіці (США і Канада). Вона передбачає формування команди з найбільш позитивних, активних, лідерських учнів школи, які спеціально готуються. Ця команда має бути «шефами» для хлопців з молодших класів. Особлива увага приділяється учням, які переходять на новий освітній ступінь (1-й, 5-й, 9-й класи). Куратори команди наглядають за кількома «підшефними», яких зазвичай буває від 3 до 5 осіб. Їхня робота включає психологічну підтримку, адаптацію до нових умов, роз'яснення та допомогу у вирішенні конфліктів. Ця робота проводиться під керівництвом шкільного психолога або педагога. Кожен член команди проводить заняття для учнів школи на різні теми. Участь у цій команді вважається повноцінним шкільним предметом, за який учні отримують оцінку. Ми вважаємо, що методика «Link crew» є ефективним інструментом, який допомагає зменшити випадки шкільного насильства до мінімуму (Катеринчук-Мацюк, 2020:119).

Щоб запобігти булінгу, необхідно підпорядковуватися таким принципам як:

- 1) конфіденційність;
- 2) поетапність - дослідження ситуації, підготовленість громади, згода учасників, розробка плану допомоги, її реалізація та оцінка);
- 3) відмова звинувачувати будь-кого з дорослих у випадках цькування;
- 4) абсолютна заборона будь-якого виду насильства в школах («Скажи насиллю — ні!»);
- 5) комплексність (врахування всіх аспектів);
- 6) принцип міждисциплінарної роботи (представництво різноманітних професій);
- 8) зміщення уваги кривдників з покаранням на реабілітацію (крім небезпечної та протиправової поведінки для інших осіб) (Миронюк-Запорожець, 2019:25-26).

Знання загальних психологічних характеристик потенційного булера можуть допомогти ранньому виявленню та запобіганню булінгу (цькування) в загальноосвітньому закладі середньої освіти. Таким чином, у дитини молодшого шкільного віку можуть бути ознаки, що вказують на схильність до булінгу (цькування), якщо:

- вона має домінуючі риси особистості та проявляє бажання підтвердити себе за допомогою фізичної сили;
- її характер характеризується неврівноваженістю, збудливістю, агресивністю, імпульсивністю та легким фруструванням;
- вона має високу толерантність до насильства;
- вона схильна до порушень правил;
- вона не виявляє співчуття до дітей, які стали жертвами нападів;
- часто проявляє агресію у відношенні дорослих;
- демонструє проактивну (свідому) агресію (наприклад, для досягнення власної мети) та реактивну (відповідь на провокацію) агресію (частково, у відповідь на спровоковані дії) (Кравченко, 2022:21).

Організація допомоги дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, закладами освіти включає наступні заходи:

Проведення роз'яснювальної та виховної роботи з батьками та іншими учасниками освітнього процесу з метою запобігання негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми та уникнення ситуацій, коли дитина опиняється в небезпеці.

Організація роботи психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу в освітній системі з метою надання підтримки дітям та їхнім батькам. Це передбачає використання рекомендацій та положень Постанови Кабінету Міністрів України від

3.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю». (Андреєнкова та ін., 2020:141).

Навчальні заклади та установи системи освіти під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству виконують наступні дії:

- ✓ Проводять виховну роботу з учасниками навчально-виховного процесу з метою запобігання та протидії домашньому насильству.
- ✓ Організують інформаційно-просвітницькі заходи з питань запобігання та протидії домашньому насильству для учасників навчально-виховного процесу, зокрема для дітей та разом з ними. Особлива увага приділяється формуванню небайдужого ставлення учнів до постраждалих дітей, свідомості щодо необхідності негайного повідомлення вчителів про випадки домашнього насильства та повідомлення про такі випадки до відповідного кол-центру.
- ✓ Забезпечують роботу практичного психолога або соціального педагога з постраждалими дітьми.
- ✓ Організують та проводять інформаційні заходи серед населення, зокрема серед дітей та молоді, з метою популяризації інформації про запобігання та протидію домашньому насильству (Андреєнкова та ін., 2020:141-142).

Слід відзначити, що прояви булінгу в школі не обмежуються лише вчинками учнів один до одного, але можуть також здійснюватися вчинками вчителів щодо учнів, або навпаки. Взаємодіючи з дітьми, вчителі можуть виступати таким чином, що завдає їм психологічного болю і обмежує їхнє право на збереження особистісної гідності. Виявлення поведінки, яка може вказувати на булінг, є досить складним завданням. Під час взаємодії з учнями, вчитель може використовувати авторитарний стиль управління, який, хоча й може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, не є булінгом за його визначенням.

Булінг у шкільному середовищі може виникати як на території школи, так і за її межами. У разі, якщо цькування відбувається на території школи, то зазвичай це відбувається позаурочний час, у неконтрольованих місцях, наприклад, на перервах або під час обідньої перерви, а також під час переміщення учнів з однієї класної кімнати в іншу, коли дорослі мають менше контролю над ситуацією, а учні стають більш вразливими для нападу. Також прояви булінгу частіше спостерігаються у школах, де всі учні однієї статі. Знуцання найпоширеніші в початковій або середній школі, рідше в старшій. Варто, однак, зазначити, що в старшій школі булінг набуває більш прихованого характеру (Кормило, 2015:180).

Хлопчики, які стають об'єктом образ, частіше вдаються до фізичного насильства, тоді як дівчатка до дражнілок, поширення чуток та ігнорування жертви. Вчені Ю. Савельєв та Т. Салата, аналізуючи дослідження А. Моор і Б. Хіллері, відзначили такі типові особливості шкільного булінгу:

- Явище шкільного булінгу спостерігається у старшому дошкільному віці.
- Частота фізичного булінгу збільшується в початковій школі і досягає піку в 3-6 класах, а потім зменшується.
- Ініціаторами булінгу часто виступають вчителі; у старших класах учні частіше повідомляють про систематичне приниження з боку вчителів, ніж у молодших класах.
- Хлопчики-агресори частіше використовують фізичне насильство, тоді як дівчатка схильні до психологічного та вербального насильства, а також створення ситуацій виключення для жертв булінгу.
- Жертвами булінгу можуть стати як дівчатка, так і хлопці.
- Частота вербального булінгу та соціального виключення з віком не зменшується і стає більш поширеним підлітковому віці.
- Причиною булінгу може бути будь-яка відмінність дитини, що не відповідає прийнятним у певній групі стандартам.
- Постійними жертвами шкільного булінгу є від одного до двох відсотків дітей.
- З віком однолітки менше проявляють співчуття до жертви булінгу (Кормило, 2015:180-181).

Безсумнівно, важливе значення у запобіганні та протидії шкільному булінгу приділяється роботі з учнями, які проявляють насильницьку поведінку, а також з учнями, що стають жертвами цькування. Дослідники зазначають, що ініціатори булінгу, як правило, мають обмежені навички вирішення конфліктів, розуміння почуттів інших та висловлення співчуття, а також контролю емоцій. Тому основний акцент в роботі з ними зроблений на надання допомоги з оволодіння цими навичками. Жертви булінгу, унаслідок своєї вразливості та тривожності, намагаються уникати конфліктів і часто віддаляються від соціального спілкування. Тому робота з цією групою учнів передбачає підвищення їх самооцінки та впевненості в собі, засвоєння навичок керування страхом та вміння захищати себе (Катеринчук-Мацюк, 2020:120).

Факторами, які мають позитивний вплив на попередження булінгу, є:

- наявність чіткої та зрозумілої позиції всередині закладу, яка категорично відкидає булінг, що відображається в правилах, традиціях та обізнаності;

- здатність педагогічного персоналу розпізнати наявність булінгу і негайно вжити заходів для його припинення;
- систематичні профілактичні дії;
- відповідальне ставлення вчителів до ситуацій булінгу, також дозволяє дітям ефективно реалізувати стратегію негайного сповіщення дорослих про епізоди булінгу.

Тому вчителям і батькам потрібно адекватно реагувати на те, що говорять діти (Суденко, 2020:45).

Необхідно проводити ефективну правову просвітницьку роботу щодо проблеми булінгу, оскільки він є формою насильства. У закладах освіти обов'язково повинен бути чіткий план заходів для запобігання булінгу та мають проводитися профілактичні заходи. Ігнорування цієї проблеми неприпустиме, оскільки це може мати серйозні наслідки та спричинити незворотньої шкоди життю людини. Хоча повністю викоринити булінг практично неможливо, але можна зменшити кількість випадків знущань до мінімуму. За допомогою спільних зусиль ми можемо створити безпечне навчальне середовище для наших дітей, адже «здорові діти – здорове майбутнє країни» (Катеринчук-Мацюк, 2020:121).

Для протидії булінгу (цькуванню) у навчальних закладах, фахівцю в сфері соціальної роботи важливо працювати з соціальними та особистими стереотипами та упередженнями, які існують учнів та їх сімей. Саме в родинному оточенні формуються почуття ворожості та агресії щодо інших людей.

Важливо, щоб батьки, соціальні педагоги, учителі і всі громадяни працювали над своїм емоційним станом, були уважними до своїх висловлювань, дій, реакцій і способів поведінки, щоб уникнути сприяння булінгу (Залібовська-Ільніцька, 2021:18).

Отже, необхідною умовою запобігання та протидії булінгу в закладах освіти є створення позитивного освітнього середовища, яке ґрунтується на повазі та толерантності (Акімова, 2020:14).

2.3. Особливості спілкування з дітьми, які постраждали від насильства

Особам, які стали жертвами насилля має надаватися допомога та підтримка з боку кваліфікованого фахівця, якщо це можливо, або постачальника послуг, у якого є відповідний нахил та досвід. Незалежно від випадку, допомога надається відповідно до потреб постраждалого (Шейко, 2022: н.с).

Діти, які стали жертвами цькування, зазвичай дуже важко переживають те, що з ними трапилося, і через це не бажають згадувати ті страждання, які були їм заподіяні, не хочуть ділитися неприємними спогадами зі сторонніми людьми. Тому підготовка до допиту постраждалої дитини потребує особливого підходу. Більша частина таких дітей, живе ізольовано, у постійному страху і не знають до кого можна звернутися по допомогу, особливо якщо винуватцем є близька людина, від котрої залежить їхня безпека. Немає сумніву, що діти у плані зрілості, інтелекту та компетентності поступаються дорослим, тому важливо підтримати цю вразливу групу перед правосуддям (Павлова, 2020:9).

Головні методи надання психологічної допомоги повинні спрямовуватись на подолання у дитини почуття власної неповноцінності, почуття провини та розвиток здорової самооцінки. Почуття провини призводить до обмеження свободи дій дитини і її саморуйнування. Дитині здається, що вона потрапила в пастку минулого, у травматичній ситуації насильства. Тому важливо дати їй зрозуміти, що подію не можна забути, але з нею можна жити та рухатися вперед (Овсяннікова, 2012:219)

Починаючи спілкування з особою, яка є неповнолітньою або малолітньою, важливо усвідомлювати необхідність налагодження з нею правильних взаємин, використання мови, відповідної її рівню розвитку, і створення для неї безпечного середовища.

Ось кілька рекомендацій, які варто дотримуватись для побудови позитивних відносин з дитиною – свідком чи жертвою:

- Використовуйте ім'я дитини, коли звертаєтесь до неї.
- Створіть безпечну атмосферу та виражайте позитивне й доброзичливе ставлення до дитини.
- Говоріть повільно, чітко та спокійним голосом.
- Використовуйте просту мову, яку дитина зможе зрозуміти.
- Показуйте свою зацікавленість дитиною за допомогою жестів (покивання головою) або інтонації.
- Переконайте дитину, що вона є рівноправним партнером у розмові та те, що вона говорить, є важливим.
- Підтримуйте відповідний зоровий контакт, уникаючи надмірного та безперервного спостереження за дитиною.
- Переривайте розповідь лише тоді, коли це абсолютно необхідно.
- Переформулюйте запитання, якщо не розумієте висловлювання дитини.
- Якщо дитина не відповідає на запитання протягом тривалого часу, спробуйте сформулювати його по-іншому (Цюман та ін. 2015:86).

При допитуванні малолітніх осіб, необхідно враховувати їх швидку втомлюваність і нездатність тривалий час зосереджено спілкуватися на одну тему. Тому тривалість спілкування має бути обмеженою. Залежно від психологічних особливостей дитини, слідчий повинен передбачати перерви, під час яких психолог може допомогти дитині відпочити та на деякий час відвернути увагу від предмета допиту. При запрошенні психолога, слід враховувати гендерні особливості дитини. За практикою, дівчатка краще встановлюють контакт зі слідчим і психологом жіночої статі, тоді як хлопчики виявляються більш прихильними до спілкування з чоловіками, хоча іноді хлопчики можуть бажати спілкування також з жінками. Дані обставини слід визначати перед початком допиту. Для отримання необхідних показань від дитини без стресу та психологічної травми, рекомендується використовувати демонстраційні засоби, зокрема анатомічні ляльки. Такі ляльки допомагають дитині асоціювати себе з ними і навіть можуть допомогти показати, як їм завдано шкоди. Використання запитань від третьої особи дозволяє психологу, слідчому і дитині встановити кращий контакт. У той же час ці ілюстративні засоби повинні використовуватися тільки спеціально підготовленим персоналом з обов'язковою участю психолога, який має досвід у цій сфері спілкування, щоб запобігти ризику вторинного травмування дітей під час допиту (Павлова, 2020:9).

Основний алгоритм спілкування з дитиною, яка стала жертвою насильства, включає наступні кроки:

1. Встановити довірливі стосунки з дитиною, щоб вона почувалась комфортно - «Я вірю тобі». Багато дітей бояться розповісти дорослим про своє страждання, тому що вони не впевнені, що їх повірять.
2. Проявити співчуття - «Мені дуже шкода, що це сталося». На цьому етапі важливо, щоб дитина відчула, що її чують, співчують і розуміють її почуття і думки, пов'язані з травматичною ситуацією.
3. Зменшити відчуття провини - «Це не твоя вина». Третій крок спрямований на те, щоб дитина почувалась безпечно і комфортно. Дорослий не повинен засуджувати або негативно оцінювати поведінку дитини.
4. Підтримати і підкріпити діяльність дитини - «Ти зробив (-ла) важливу річ, розповів (-ла) про це». Позитивна емоційна підтримка і підкріплення бажання знайти вихід з ситуації насильства є важливими на цьому етапі.
5. Знайти резерви підтримки і допомоги - «Подумай, кому ще ти можеш розповісти про це?» Важливо показати дитині, що є люди і організації, яким можна довіритися

6. Створити умови для припинення насильства і розробити стратегію поведінки - «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, щоб запобігти подібним ситуаціям?» На цьому етапі потрібно з'ясувати внутрішні ресурси дитини. Далі разом з нею потрібно знайти нові шляхи виходу з ситуації насильства. Часто дитина не бачить вихідних шляхів, і проблема здається нерозв'язаною, тому важливо сприяти обговоренню і спрямовувати на пошук альтернативних рішень. Вибір залежить від дитини, що підвищує її мотивацію до активних дій. Проте важливо зрозуміти, що немає гарантії, що ситуація не повториться.

7. Підтримати рішучість і визначити місце для отримання допомоги - «Ти можеш звертатися до мене, стільки, скільки вважатимеш за необхідне». Надавати дитині розуміння та підтримку, підкреслюючи, що вона може звертатися за допомогою в будь-який час, коли вона цього потребує (Андреєнкова та ін., 2020:98-99).

Надаючи підтримку дітям використовується метод серійного малювання, що передбачає регулярні зустрічі фахівця з дитиною, під час яких її просять просто намалювати картинку. Ці зустрічі сприяють формуванню терапевтичних зв'язків між психологом і дитиною, проблеми отримують символічне відображення у малюнках, що відкриває можливості для зцілення та вирішення внутрішніх конфліктів (Овсяннікова, 2012:220).

Для учнів 1 класу за освітньою програмою Нової української школи та учнів 2-4 класів навчання через гру є природним. Важливо встановлювати та підтримувати з дітьми позитивні та довірливі взаємини під час спільної діяльності під час проведення уроків. При поясненні важливо уникати складних термінів та надавати конкретні приклади, щоб переконатися, що діти молодшого шкільного віку розуміють матеріал. Спрямовуючи увагу, слід акцентувати на можливостях застосування отриманої інформації, яка буде представлена протягом уроку (Кравченко, 2022:55-56).

Жорстоке поводження з дітьми, як правило, повторюється з покоління в покоління. Тому, щоб уникнути негативних наслідків, необхідно своєчасно надавати дітям і підліткам професійну психологічну підтримку. Психологічна допомога повинна включати методи індивідуальної, групової та сімейної терапії. Вибір конкретного підходу до роботи з жертвами насильства залежить від таких факторів, як вік дитини, рівень розвитку її когнітивних здібностей, тип насильства, а також стан її психічного і фізичного здоров'я. Незалежно від методу, що застосовується, важливо зрозуміти, що основною метою надання допомоги дітям, які стали жертвами жорстокого поводження в сім'ї, є визнання та адаптивне вираження їхніх почуттів, пов'язаних з пережитими травмами та зневагою (Овсяннікова, 2012:221).

РОЗДІЛ III. ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

У сучасному світі проблема булінгу серед дітей та підлітків є досить актуальною. Булінг – це агресивна поведінка, яка має на меті завдати шкоди іншій людині та викликати у неї страждання. Це може бути фізичне насильство, вербальне та психологічне налякання, образи, знущання тощо. При цьому нерідко жертвами булінгу стають саме діти та підлітки.

Одним із найважливіших аспектів боротьби з булінгом є розпізнавання його ознак та вчасне реагування на подібні ситуації. Саме тому важливо вивчати готовність учнів початкових класів до розпізнавання ознак булінгу та вчасної реакції на нього. Це може сприяти зниженню кількості випадків булінгу серед дітей та підлітків.

Отже, метою даного дослідження є вивчення готовності учнів початкових класів до розпізнавання ознак булінгу та визначення можливих шляхів підвищення їхньої булінгової компетентності, зокрема, розвитку навичок емпатії, уміння ефективно комунікувати.

З метою визначення готовності учнів початкових класів до розпізнання ознак булінгу, було проведено анонімне анкетування серед дітей 3-го та 4-го класів м. Свалява Мукачівського району. Зазначена анкета, яка отримала назву «Про булінг» (Додаток №1), була спеціально розроблена з метою збору даних щодо того, як саме учні початкових класів сприймають ознаки булінгу та як вони їх розпізнають. Варто зауважити, що дане анкетування має важливе значення як частина дослідження, що здійснюється у рамках дипломної роботи.

Анкетування проводилося у трьох шкільних закладах – це заклади з українською мовою навчання. Одним з досліджуваних закладів була Свалявська гімназія №1, яка налічує 9 класів і загальну кількість учнів 127 осіб. У 3-му класі цієї гімназії навчається 8 учнів, з яких 6 хлопчиків та 2 дівчинки. У 4-му класі навчається 14 учнів, з яких 10 хлопчиків та 4 дівчинки.

Другим закладом, що взяли до бази дослідження, був Свалявський заклад загальної середньої освіти №1, Свалявської міської ради. В цьому закладі функціонують два 3-ті та два 4-ті класи. У 3-А класі навчається 24 учні, у 3-Б - 30 учнів, у 4-А - 28 учнів, а у 4-Б - 25 учнів. Участь у опитуванні взяли лише учні двох класів з цього закладу: один 3-й та 4-й класи.

Третім закладом, що брав участь у дослідженні, був Свалявський заклад загальної середньої освіти №3, де навчається загалом 983 учні. У цій школі є три 3-ті класи: 3-А з 25 учнями, 3-Б з 24 учнями та 3-В з 27 учнями. Також є три 4-ті класи: 4-А з 22 учнями, 4-Б з 21 учнем та 4-В з 25 учнями. Однак участь у опитуванні взяли лише учні двох класів з даного закладу, а саме учні 3-го та 4-го класу.

Не вдалося провести опитування з усіма класами через відмову деяких вчителів, оскільки анкета проводилася під час уроків, а також через значну кількість відсутніх у момент проведення дослідження.

Загальна кількість досліджуваних учнів та їх розподіл за класами та статеву приналежністю надають уявлення про розміри вибірки та гендерний розподіл учасників опитування.

Під час проходження педагогічної практики, я мала змогу особисто поспілкуватися з учнями початкових класів та провести анкетування щодо булінгу. Для початку звернулася до директора школи, щоб вона дала згоду на проведення опитування, після цього звернулася до вчителів початкових класів та обговорила з ними мету та етапи проведення дослідження.

Приступивши до опитування учнів, для початку провела з ними невеличку виховну бесіду стосовно цькування. Розібрали з дітьми різні ситуації та види булінгу, аналізували їх. Після цього пояснила хід заповнення анкет. Якщо у дітей виникали якісь запитання або труднощі із заповненням анкети, то старалася кожному допомогти.

Метою опитування було дізнатися, чи діти розпізнають ознаки булінгу, чи присутній булінг у їхній школі, чи стикалися вони з ситуаціями знущання одних людей над іншими, чи доводилось їм бути учасниками цькування та чи знають вони до кого можна звернутися у разі цькування.

Анкета складається з 23 запитань, з таких розділів: *загальні відомості, прояви булінгу, дії дитини.*

Гіпотези дослідження:

4. На мою думку, учні 3-го та 4-го класу, ознайомлені з поняттям булінгу.
5. Ми припускаємо, що учні знають куди треба звертатися, які мають бути їхні дії, якщо вони стали жертвою або свідком цькування.
6. Оскільки, Свалява невелике місто, знаходиться в провінції, я припускаю, що учні 3-х та 4-х класів на практиці не стикалися з булінгом, а ті хто стикалися, то в невеликій кількості.

Хід проведення дослідження:

Незважаючи на війну в країні, протягом педагогічної практики, мені вдалося особисто провести дослідження в школах. Для цього я створила анкету – опитувальник та звернулася до учнів початкових класів м. Сваляви з проханням відповісти на запропоновані запитання.

Для створення анкети я використовувала різні джерела, такі як: Ваків Христина анкетування «Я та булінг», Appendix C: Sample Bullying Sociogram. В анкетуванні взяли

участь 100 учнів, у віці 8-10 років. Тому обрала цю вікову категорію, бо вважаю, що для молодших дітей анкета про булінг буде заскладною.

Розподіл учасників був наступний: серед учнів 3-го класу в опитування взяли участь 40 дітей, а серед учнів 4-го класу – 60 дітей.

Детальнішу інформацію про віковий розподіл та за статтю наведено в таблиці нижче:

3-клас 40		4-клас 60	
Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
21	19	31	29

*Таблиця 1. Віковий та статевий розподіл учнів
Джерело: власне редагування*

*Діаграма 1. Стать опитуваних
Джерело: власне редагування*

Запитання в анкеті умовно поділили на три категорії:

1. Загальні відомості, де я хотіла дізнатися наскільки діти знайомі з поняттям булінгу.
2. Прояви булінгу – де я хотіла дізнатися присутність явища булінгу в школі і класі.
Дана категорія в свою чергу поділяється на дві менші підгрупи: запитання, які стосуються проявів булінгу відносно опитуваного учня та проявів булінгу відносно інших дітей.
3. Дії дитини, де я вважала за потрібне дізнатися, чи відомо дітям як правильно реагувати на прояви булінгу.

I. Загальні відомості:

Аналізуючи питання, чи знає дитина, що таке булінг, ми отримали такий розподіл відповідей, нижче наведений в діаграмах:

Діаграма 2. Чи знаєш ти, що таке «булінг»?
Джерело: власне редагування

Діаграма 3. Чи знаєш ти, що таке «булінг»?
Джерело: власне редагування

Серед опитаних на запитання, *що вони вважають булінгом*, я отримала такий розподіл відповідей:

Здебільшого діти вважають, що булінг це насмішки, безпідставне залякування іншої людини, бойкот, травля та фізична розправа. Варто згадати дівчинку з 4-го класу, яка обравши все перелічене, ще назвала телефонний тероризм.

Я вважала, за доцільне спитати учнів, *чи присутній булінг у їхній школі*.

На дане запитання 75% дітей вважають, що так, а інші 25% вважають – ні, або їм важко відповісти.

Розглядаючи розподіл відповідей на дане запитання по класах, ми отримали такий результат: серед учнів 3-го класу 30 дітей відповіли, так, вони вважають булінг присутній в школі, 8 вважають, що в їхній школі немає булінгу і 2 зазначили, що їм важко відповісти.

А серед опитаних учнів 4-х класів, 45 дітей вважають, що в їхній школі булінг присутній, інші 15 відповіли - ні, чи важко відповісти.

II. Прояви булінгу

Наступний ряд запитань був покликаний дізнатися, *чи знайомі учні з проявами булінгу, які прояви вони знають*. Ці запитання про прояви, ми умовно поділили на дві групи, до першої віднесли запитання, які безпосередньо стосуються дитини та які стосуються інших учнів.

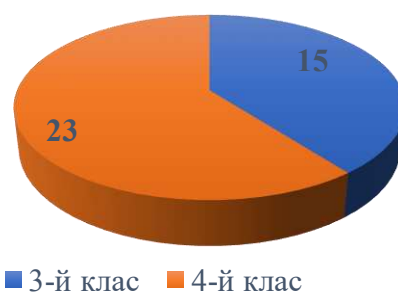
Статистика булінгу є досить невтішною. Як наслідок, в середньому 8 з 10 дітей в Україні зазнають булінгу. Цькування часто проявляється в надзвичайно жорстких формах, проявляється імпульсивно та агресивно, наприклад, сюди відносяться масові побиття та катування, які знімають на відео та завантажують в Інтернет, до того ж ці відео знаходяться у вільному доступі (Джуська, 2019:30).

II.1) Питання, які стосуються особисто учня:

Наступним кроком цікаво було дізнатися, *чи зазнавали учні особисто цькування*. Серед опитаних 38% дітей відповіли так, їм доводилось зазнавати принижень.

Розподіл даних дітей по класах наступний: 15 учнів з 3-го класу і 23 учні з 4-го класу.

Учні, які зазнали принижень:

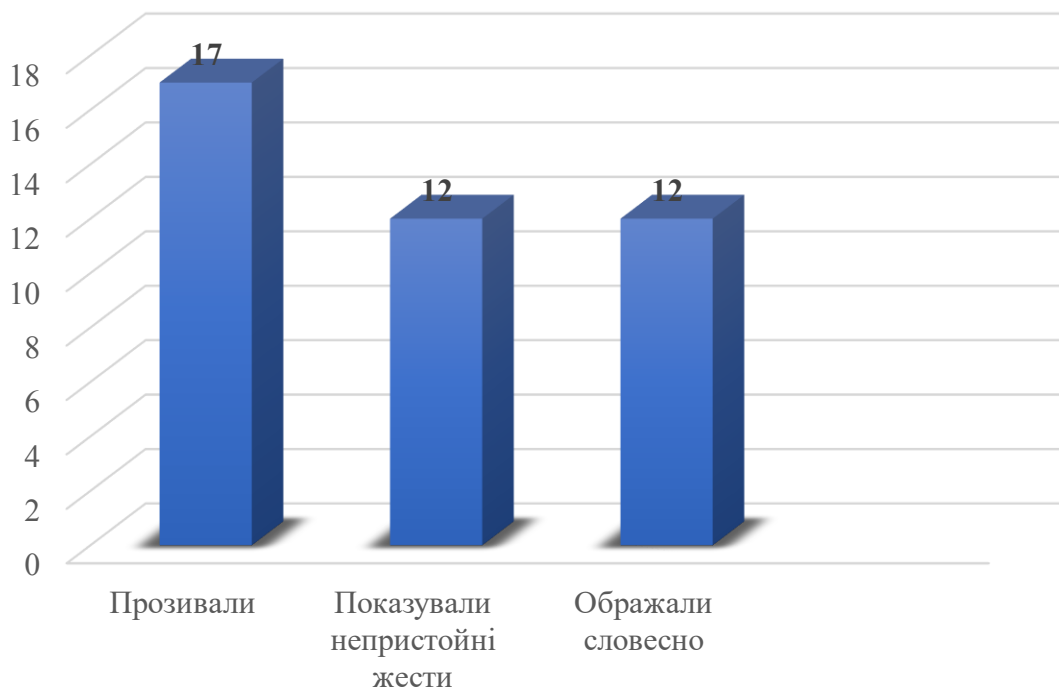

Діаграма 4. Діти зазнавші принижень
Джерело: власне редагування

На запитання, в якій формі вони зазнавали булінгу, відповіді склалися таким чином: найбільше учні обрали такі варіанти відповідей:

- Прозивали
- Показували непристойні жести
- Ображали словесно

Найчастіші з форм булінгу, які зазнавали учні:

Діаграма 5. Форми булінгу зазанні учнями найчастіше
Джерело: власне редагування

На дане запитання можна було обрати не лише одну, але і більше відповідей. Були діти, які ще зазначали, кібербулінг та фізичне насильство. Варто згадати, що ніхто з учнів не зазначив зйомку знущання на телефон, а також, серед учнів були ті, які не дали жодної відповіді.

Нам також, цікаво було дізнатися серед даних 38% учнів, скільки з них хлопчиків, а скільки дівчаток. Підрахувавши анкети, я помітила, що серед зазнавших цькування більше хлопчиків – їх 22, а дівчаток 16. Хлопці серед форм образ найчастіше виділяли фізичне насильство та прозивання, а серед дівчаток найпоширенішою була словесна образа.

Можемо відразу побачити, що найчастішими формами булінгу, які зазнавали учні були прозивання, а рідшими непристойні жести та словесні образи.

Доцільно було з'ясувати, чи діти стикалися з булінгом поза межами школи. Тому до анкетування було додане таке запитання: *«Чи стикалися учні з ситуаціями знущання одних людей над іншими?»*.

Отримані результати відповідей на це запитання для учнів 3-го та 4-го класів такі:

Учні 3-го класу:

- 15 учнів заявили, що стикалися зі ситуаціями знущання;
- 20 учнів відповіли, що не стикалися зі ситуаціями знущання;
- 5 учнів відзначили, що було важко відповісти на це запитання.

Учні 4-го класу:

- 28 учнів стикалися зі ситуаціями знущання;
- 21 учень зазначив, що не стикався зі ситуаціями знущання;
- 11 учнів відповіли, що було важко відповісти на це запитання.

Ці дані надають більш повну картину щодо того, чи діти стикалися зі ситуаціями знущання одних людей над іншими.

У третьому класі, відповіді на дане запитання схоже з варіантами відповідей, про присутність булінгу у школі. Тобто можна було б пояснити, що діти, які зустрічалися з ситуацією булінгу, стикалися з цим проявом у школі. Але проаналізувавши всі анкети 3-го класу, помітили, що були такі варіанти відповідей, як наприклад: дитина, яка зустрічалася з проявами булінгу, відповіла, що в школі його не було. Це може означати, що вона зустрічалася з ним поза школою.

Цікава ситуація склалася в 4-му класі, бо 28 відповідей показує, що вони стикалися з булінгом, але 24 дитини думають, що немає булінгу у школі.

Посиднуваючи відповіді учнів на запитання, *чи присутній булінг у їхній школі та чи стикалися вони з ситуаціями знущання одних людей над іншими*, отримали такі результати:

Згідно з отриманими даними, можна сформулювати наступну інформацію:

Учні 3-го та 4-го класу були опитаними про наявність булінгу у їхній школі та про власні досвіди з ситуаціями знущання одних людей над іншими. Отримані результати показують наступне:

- 12% учнів відповіли, що булінг присутній у їхній школі, проте вони самі не стикалися з ситуаціями знущання. Це свідчить про те, що хоча вони мають уявлення про наявність булінгу, вони не були прямими свідками або жертвами таких ситуацій.
- Крім того, 11% учнів зазначили, що в їхній школі немає булінгу, але вони самі стикалися з ситуаціями знущання одних людей над іншими. Це вказує на те, що деякі учні можуть не свідомо розпізнавати або неправильно інтерпретувати поняття булінгу, і їхні власні досвіди можуть бути пов'язані зі схожими ситуаціями знущання.
- 22% дітей вважають, що в їхній школі присутній булінг, і вони також стикалися з ситуаціями знущання одних людей над іншими.
- Щодо 18% учнів, вони вважають, що в їхній школі відсутній булінг, і вони не мали особистого досвіду з такими ситуаціями.
- Інші 37% дітей, надали неясні відповіді на ці питання. З цієї групи учнів, 24% відзначили, що їм складно дати відповідь щодо присутності булінгу у школі, 6% підтвердили його присутність, а 7% заперечили.
- Щодо питання про особистий досвід зі знущаннями одних людей над іншими з цих 37%, 18% відзначили, що їм складно відповісти, 9% зазнали таких ситуацій, а 10% підтвердили, що не стикалися з ними.

Отримані результати вказують на потребу більш детального дослідження та усвідомлення поняття булінгу серед учнів, щоб зрозуміти, як це впливає на їхній досвід та благополуччя у школі.

II.2) Питання стосовно цькування інших

Друга умовна група запитань щодо проявів булінгу була зосереджена дізнатися, *чи в класі є такі діти, які зазнають цькувань або чи відомі дітям випадки цькувань в інших класах.*

Серед отриманих відповідей 38% дітей відповіли, що в класі, де вони навчаються є такі діти, які піддаються цькуванню, а 27% учням відомо про ситуації приниження в інших класах. Тобто, аналізуючи відповіді опитаних впливає, що 65% учнів є свідками булінгу.

Розподіл по класах виглядає так: 18 дітей 3-го класу, і 20 дітей 4-го класу вважають, що над їхніми однокласниками були прояви булінгу.

Доцільно зазначити, що цькування в навчальних закладах трапляється не лише між учнями, а також може виявлятися із боку вчителів. Цей вид булінгу може проявлятися через систематичну поведінку: безпідставне зниження оцінок, систематичне ігнорування думок чи дій учня, навішування ярликів на учня з метою його залякування та приниження. Об'єктом цього булінгу може бути весь клас чи група. Бувають випадки, коли учні піддаються булінгу одразу з боку кількох вчителів. Саме така поведінка вчителя може повторюватися іншими учнями, яка може перерости в групове цькування жертви (Тілікіна-Пеша, 2020:4).

Нам також, цікаво було дізнатися, *чи чинить вчитель цькування щодо учнів*. Проаналізувавши отримані відповіді можемо сказати, що серед опитаних 23% дітей вважають, що були випадки, коли вони зазнавали цькувань з боку вчителя. А 77% опитаних відповіли, що не зустрічалися з такими випадками.

Для булінгу учні найчастіше вибирають такі місця, де контроль або нагляд дорослих найменший або його взагалі немає. Сюди відносяться коридори, роздягальні, шкільне подвір'я, їдальня та ін. Час від часу діти можуть стикатися з булінгом поза школою. Це може статися по дорозі додому, у дворі будинку, під час шкільної екскурсії тощо. Крім того, з огляду на віртуалізацію сучасних соціальних просторів, прояви опосередкованої агресії та булінгу (цькування) природно переміщуються у кіберпростір, де діти завжди присутні, не залежно від їхнього перебування (Тілікіна – Пеша, 2020:4).

Нашою метою дослідження, було дізнатися, *в яких місцях найчастіше діти зустрічалися з проявами булінгу*.

Найчастіші варіанти відповідей були наступні:

- У дворі, на вулиці
- У школі
- Шкільному коридорі,
- Шкільному туалеті
- У соціальних мережах, в інтернеті.

*Діаграма 6. Місця, в яких учні найчастіше зазнавали булінгу
Джерело: власне редагування*

Аналізуючи дану діаграму, ми спостерігаємо, що найчастіші прояви булінгу спостерігаються у дворі та на вулиці, тоді як найменші випадки зафіксовані в соціальних мережах та Інтернеті.

Зосередившись на відповідях жертв та свідків окремо, варто відзначити, що більшість учнів, які стали жертвами, зазначили наступні місця прояву булінгу: у дворі, на вулиці, в школі, шкільний туалет, шкільний коридор, в соціальних мережах та інтернеті.

Учні, які були свідками, найчастіше вказували наступні місця: у дворі, на вулиці, в школі, шкільному коридорі та шкільному туалеті.

III. Дії дитини:

Наступний розділ анкети стосувався дій дитини. В даному розділі застосували кілька запитань, відповівши на які, ми мали змогу проаналізувати, чи знає дитина як діяти, якщо вона стала свідком чи жертвою булінгу.

На запитання, *чи знають до кого потрібно звернутися, якщо вони стали жертвою або свідком булінгу*, майже всі діти відповіли, що треба звернутися до вчителя і батьків. Були діти, які як варіант зазначили сестру і брата, дорослих і поліцію.

Майже всі учні - 98%, вважають за правильне рішення розповісти вчителю, якщо вони стали свідком чи жертвою булінгу, але були й такі 2%, які підкреслили, що це неправильно.

На запитання, *як можуть дорослі допомогти при цькуванні*, ми отримали різноманітні відповіді, більшість із учнів пропонували підтримати та звернутися до відповідних органів, поговорити, захистити, телефонувати в поліцію, повідомити соціальну службу та провести з кривдником виховну розмову.

На запитання, *як ти реагуєш, коли бачиш, що знуцаються над іншими*, більшість учнів відповіли, що викликають на допомогу дорослих, звертаються до вчителя та заступаються. Важливо зазначити, що серед опитаних був один хлопчик, який відповів, що він ніяк не реагує на дану ситуацію.

На запитання, *чи доводилося тобі бути учасником, цькування, знуцання*, серед учнів 3-го класу, 27 зазначили, що не були учасниками, 9 були спостерігачами, а 4 були жертвами. Цікавим виявилось те, що жертвами були самі хлопчики.

Аналізуючи учнів 4-го класу, спостерігаємо, що 31 учень був учасником цькування, 16 були спостерігачами, 18 жертвами, і навіть 4 зазначили, що вони були агресорами. Серед агресорів два хлопчики та дві дівчинки.

Порівнявши два класи спостерігаємо, що в третьому класі на відміну від четвертого немає ні одного учня, який вважає себе агресором чи провокатором цькування.

Проаналізувавши дане запитання, спостерігаємо, що ті 22% учнів 3-го та 4-го класу разом узяті, які зазначили, що вони були жертвами, і насправді зазнавали приниження в школі, тобто їхні відповіді сходяться.

Також, розглянувши відповіді чотирьох дітей 4-го класу, які назвали себе агресорами серед них дві дівчинки: одна дівчинка, вказала, що найчастіше учні стикаються з проявами булінгу у шкільному коридорі, а під булінгом вона визначила травлю, насмішки, фізичну розправу та безпідставне залякування іншої людини. Інша позначила, що найчастіше учні стикаються з проявами булінгу у дворі, на вулиці, булінгом вважає насмішки. Два хлопчики: один зазначив місце прояву булінгу – школу та шкільний туалет, а булінгом вважає насмішки та безпідставне залякування іншої людини. Інший, який був як агресором так і спостерігачем, зазначив місце прояву булінгу – у дворі, на вулиці, а самим булінгом вважає бойкот, безпідставне залякування іншої людини.

Важливо згадати й про те, що серед агресорів є одна дівчинка над якою насміхалися, а інші троє учнів не зазнавали принижень в школі, але незважаючи на це, були ініціаторами цькування.

3.1.Висновки і результати дослідження

Аналізувавши відповіді учнів отримали такі результати:

Г. 1. Першою гіпотезою було: На мою думку, учні 3-го та 4-го класу, ознайомлені з поняттям булінгу. Більшість дітей, які брали участь в опитуванні, вважають, що булінг це насмішки, безпідставне залякування іншої людини, бойкот, травля та фізична розправа, їхні відповіді показують, що вони добре ознайомлені з даним явищем, тобто наше припущення підтвердилось.

Г. 2. Другою гіпотезою було: Ми припускаємо, що учні знають куди треба звертатися, які мають бути їхні дії, якщо вони стали жертвою або свідком цькування. Відповіді учнів, стосовно запитань, були доречними – це підтверджується у запитаннях відкритої форми, тому можемо стверджувати, що наше припущення підтвердилось.

Г. 3. Третьою гіпотезою було: Оскільки, Свалява невелике місто, знаходиться в провінції, я припускаю, що учні 3-х та 4-х класів на практиці не стикалися з булінгом, а ті хто стикалися, то в невеликій кількості. Наше припущення не підтвердилося, оскільки за даними аналізу отриманих відповідей, стає очевидно, що більшість учнів зазнають булінгу у школі, і це не обмежується лише однокласниками. Крім того, були згадані випадки булінгу з боку вчителів.

Серед всіх учнів 75% стверджують, що булінг присутній у їхній школі, а інші 25% вважають, що він відсутній або їм важко відповісти на дане запитання. Цікавим виявилось те, що на початку деякі з учнів заперечували, що в школі є булінг, а відповідаючи на інші запитання вказали, що в їхньому класі є такі над ким знуцаються, а також, відомо про випадки цькування в інших класах.

Під час аналізу анкети в рамках дослідження, виникли ситуації, які не дозволяли однозначно проаналізувати дані. Є припущення, що деякі учні можуть не розуміти поняття булінгу або не вміють правильно заповнювати анкети. З огляду на це, можемо сумніватись у репрезентативності цих даних, оскільки виникають запитання стосовно самостійного заповнення анкет учнями.

На основі цього, можна зробити висновок, що в школах потрібно проводити більше виховних заходів спрямованих на запобігання булінгу та формування здорового освітнього середовища. Сюди можна віднести тренінги, семінари та уроки, присвячені проблемі булінгу, де діти навчатимуться розпізнавати його ознаки, розвивати емпатію та спілкуватися в поважному та доброзичливому способі.

Залучати учнів до участі у проектах, спрямованих на популяризацію толерантності, поваги та доброзичливості. Наприклад, можна організувати тиждень доброзичливості, де

кожен день будуть проводитися акції та заходи, спрямовані на підтримку однокласників та формування позитивного середовища.

Залучати учнів до формулювання правил класу, де буде відведено особливу увагу на заборону булінгу та сприяння поважному ставленню один до одного. Це допоможе залучити дітей до активної участі в процесі встановлення норм поведінки.

Організувати рольові ігри та драматизації, в яких діти матимуть змогу відобразити ситуації булінгу та шукати конструктивні способи їх вирішення. Це сприятиме розвитку емоційного і соціального інтелекту, а також спонукатиме до обговорення проблеми серед дітей.

Створити можливості для спільної роботи дітей в малих групах, де вони будуть взаємодіяти, вирішувати завдання та спільно досягати цілей. Це сприятиме побудові довіри, розвитку комунікативних навичок і встановленню позитивних стосунків між учнями. Забезпечити механізми підтримки для дітей, які стали жертвами булінгу.

Створити систему, де вони можуть звертатися до дорослих або старших учнів за допомогою та консультаціями. Важливо, щоб ці діти почувалися безпечними та отримували необхідну підтримку.

Проводити зустрічі з батьками, де можна буде обговорювати питання булінгу, надавати інформацію про його прояви та способи запобігання. Оскільки, роль батьків важлива у формуванні здорового освітнього середовища та підтримці дітей.

ВИСНОВКИ

Темою моєї дипломної роботи є «Готовність учнів початкових класів до розпізнання ознак булінгу». Метою є вивчення сутності булінгу та готовності учнів початкових класів розпізнавати його ознаки.

У роботі було основною метою покласти на теоретичні основи поняття «агресія», «агресивна поведінка», «булінг», «різновиди булінгу», закономірності та спонукальні чинники. Розкрити сутність булінгу та його запобігання в освітньому процесі в початкових школах міста Сваляви.

Булінг, явище цькування та насильства серед дітей і підлітків, є однією з найбільш актуальних проблем сучасного суспільства. Це негативне явище суттєво впливає на фізичне і психічне здоров'я дітей, їх соціальну адаптацію та навчання. Булінг може набувати різних форм – фізичного, вербального, соціального та електронного цькування, і здатен поширюватися як у школах, так і в онлайн-середовищі.

Це серйозне явище вимагає негайної уваги та втручання. Відсутність ефективної протидії булінгу може мати серйозні наслідки для самооцінки, емоційного стану та майбутнього розвитку дітей.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У першому розділі було розглянуто поняття агресії та агресивної поведінки, сутність булінгу та його особливості, різновиди булінгу у початковій школі, поширення цькування, характеристики учасників булінгу, а також причини та наслідки цього явища для особистості та суспільства в цілому. Розділ другий був присвячений ефективним методам подолання булінгу, зокрема аналізу законодавства України щодо діяльності закладів освіти у сфері запобігання та протидії насильству, профілактики цькування та особливостей спілкування з дітьми, які стали жертвами насильства. У третьому розділі представлено аналіз та висновки результатів дослідження стосовно булінгу.

Для підтвердження гіпотез був використаний аналіз наукових джерел та проведено анкетування «Про булінг» (Додаток №1), серед учнів початкових класів.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про готовність учнів розпізнавати ознаки булінгу. Виявлено, що багато учнів розуміють поняття булінгу. мають достатні знання про булінг і його особливості, знають куди треба звертатися, які мають бути їхні дії, якщо вони стали жертвою або свідком цькування. Проте, є певна частина учнів, які мають обмежену або недостатню готовність розпізнавати ознаки булінгу. Це може бути

пов'язано з відсутністю адекватної інформації про булінг або недостатнім навчанням з цієї теми.

Для покращення готовності учнів розпізнавати ознаки булінгу необхідно вдосконалити освітні програми і залучити більше ресурсів до популяризації інформації про булінг та його наслідки. Також, важливо проводити тренінги та семінари для учнів, педагогічних працівників та батьків з питань протидії булінгу. Це допоможе збільшити усвідомлення учнів про проблему та збагатити їх навички в розпізнаванні і протидії булінгу.

Загальною метою є створення безпечного та дружнього середовища в навчальних закладах, де кожен учень має змогу розповісти про будь-які випадки булінгу та отримати необхідну підтримку. Постійна праця з учнями, їх батьками та педагогічним колективом допоможе досягти цієї мети та запобігти поширенню булінгу в освітньому середовищі.

Дана дипломна робота має важливе значення для практиків, освітян, батьків та всіх зацікавлених сторін, оскільки сприяє покращенню безпеки та благополуччю у навчальних закладах. Загальний результат дослідження дозволяє зрозуміти сутність булінгу в освітньому середовищі, виявити його причини та наслідки, а також надає практичні рекомендації щодо запобігання та подолання цькування.

REZÜMÉ

Diplomamunkám témája "A kisiskolások felkészültsége a bullying jeleinek felismerésére". A cél a zaklatás lényegének és az általános iskolások jeleinek felismerésére való felkészültség vizsgálata.

A munka fő célja az volt, hogy elméleti alapokra helyezze az "agresszió", "agresszív viselkedés", "zaklatás", "zaklatás típusai", törvényszerűségek és motiváló tényezők fogalmait. Feltárni a zaklatás lényegét és megelőzését az oktatási folyamatban Szolyva város általános iskoláiban.

A megfélemlítés, a gyermekek és serdülők közötti zaklatás és erőszak jelensége a modern társadalom egyik legsürgetőbb problémája. Ez a negatív jelenség. A zaklatás számos formát ölthet – fizikai, verbális, szociális és elektronikus zaklatás –, és terjedhet az iskolákban és az interneten egyaránt.

Ez a súlyos jelenség azonnali figyelmet és beavatkozást igényel. Ha nem sikerül hatékonyan fellépni a zaklatás ellen, a súlyos következményekkel járhat a gyermekek önbecsülésére, érzelmi állapotára és jövőbeli fejlődésére nézve.

A munka felépítése bevezetőből, három fejezetből, következtetésekből, a felhasznált irodalom jegyzékéből és mellékletekből áll.

Az első fejezetben az agresszió és az agresszív viselkedés fogalmairól, a zaklatás lényegéről és jellemzőiről, az általános iskolai zaklatás típusairól, a zaklatás elterjedtségéről, a zaklatás résztvevőinek jellemzőiről, valamint a jelenség okairól és következményeiről szól. A második fejezetet a zaklatás leküzdésének hatékony módszereinek szenteltem, különös tekintettel az ukrain jogszabályok elemzésére, amelyek az oktatási intézmények tevékenységére vonatkoznak az erőszak megelőzése és leküzdése terén, a zaklatás megelőzése, valamint a gyermekekkel való kommunikáció jellemzőiről szól. A harmadik rész a zaklatással kapcsolatos kutatási eredmények elemzését és eredményeit mutatja be.

A hipotézisek igazolására tudományos források elemzését és az általános iskolások körében végzett „A zaklatás” kérdőívet (1. sz. melléklet) használtuk.

Az elvégzett kutatás alapján arra lehet következtetni, hogy a tanulók mennyire hajlandók felismerni a zaklatás jeleit. Azt találták, hogy sok diák érti a zaklatás fogalmát, kellő ismeretekkel kell rendelkeznie a zaklatásról és annak jellemzőiről, tudnia kell, hogy hová kell fordulnia, mit kell tennie, ha zaklatás áldozatává vagy szemtanúja lesz. Vannak azonban olyan tanulók, akik korlátozottan vagy nem eléggé hajlandóak felismerni a zaklatás jeleit, ennek oka lehet a zaklatással kapcsolatos megfelelő információ hiánya vagy a témával kapcsolatos elégtelen képzés.

Annak érdekében, hogy a tanulók felkészültsége legyen a zaklatás jeleinek felismerésére, fejleszteni kell az oktatási programokat, és több forrást kell bevonni a zaklatással és következményeivel kapcsolatos információk népszerűsítésére. Fontos továbbá képzéseket és szemináriumokat tartani diákoknak, tanároknak és szülőknek a zaklatás elleni témában. Ez segít növelni a tanulók tudatosságát a problémával kapcsolatban, és gazdagítja készségeiket a zaklatás felismerésében és leküzdésében.

Az általános cél egy biztonságos és környezet kialakítása az oktatási intézményekben, ahol minden diáknak lehetősége van beszélni a zaklatás eseteiről, és megkapja a szükséges támogatást. A tanuló, szüleikkel és a tanári karral való folyamatos munka elősegíti a cél elérését és a zaklatás terjedését az oktatási környezetben.

Ez a dolgozat fontos következtetéseket von le és fontos lehet a gyakorlati szakemberek, oktatók, mivel szülők és minden érintett számára, az oktatási intézmények biztonságának és jólétének javításához. A tanulmány általános eredménye lehetővé teszi az oktatási környezetben történő zaklatás lényegének megértését, okainak és következményeinek azonosítását, valamint gyakorlati ajánlásokat ad a zaklatás megelőzésére és leküzdésére.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

Абсалямова, К. З., Луценко, О. Л. (2013): Булінг у середовищі молодшої школи—соціально-психологічні й особистісні аспекти. Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Психологія, (51). / Режим доступу: <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/download/5416/4963/0#page=216>

Акімова О. (2020): Підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики булінгу в освітньому просторі. / Режим доступу: https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/01/Materialy_konferentsii_2020.pdf#page=13

Акімова О.М. (2021): Підготовка майбутніх учителів початкової школи до профілактики проявів булінгу серед школярів//Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 8 (346), Ч. II. / Режим доступу: http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8926/8%20%28346%29%2C%202021_%D0%A7.2.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=197

Алексєєнко, Т. Ф. (2018): Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. / Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/712116/1/01_18_Алексєєнко_Булінг%20і%20Мобінг%20-%20Причини%20розвитку%20і%20шляхи%20профілактики.pdf

Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. (2020): Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник/— К.: ФОП Нічога С.О.— 196 с.

Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. (2019): Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / — К.: ТОВ «Агентство «Україна»,. — 132 с.

Бедюх, А. А. (2019): Булінг: причини та способи подолання. // Навчання, виховання та розвиток у контексті життєвих перспектив особистості: Збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції з міжнародною участю/ За заг. ред. О.В. Горєцької. — Бердянськ: БДПУ, — 355 с. / Режим доступу: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/25-04-2019.pdf#page=13>

Беренда, А. (2020): Виховна робота вчителя початкових класів з метою протидії булінгу. Збірник студентських наукових досліджень «Освітній альманах.—Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка,—Вип. 3.—217 с., 14. / Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/Osvitniy-al-manakh_3_2020.pdf#page=14

Бойко, А. В. (2022): Самооцінка як чинник агресивної поведінки молодших школярів. / Режим доступу: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/54850/1/%d0%91%d0%be%d0%b9%d0%ba%d0%be%20%d0%90.%d0%92..pdf>

Булейко, В. М. (2022): Організація виховної роботи у закладах освіти України з питань профілактики булінгу. Актуальні питання методики викладання загальноосвітніх дисциплін. / Режим доступу: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/293/1/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%20%D0%94..pdf#page=59>

Бутузова, Л. П. (2018): Психологічний ретроспективний аналіз уявлень майбутніх педагогів про шкільний булінг. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій, (3 (37)). / Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/28786>

Бухтіярова, І. Г., Приходько, М. В., Стрельченко, О. Г. (2023): Адміністративна відповідальність за булінг: теоретико-правове дослідження. Administrative responsibility for bullying: a theoretical and legal study. / Режим доступу: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/22746/1/%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%b1%d1%83%d0%bb%d1%96%d0%bd%d0%b3%20pdf.pdf>

Гаджиева Е. Є. (2019): Сучасний стан запобігання булінгу в Україні // Журнал східноєвропейського права. - № 63. / Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jousepr_2019_63_27

Глюза, М. П. (2022): Булінг як актуальна проблема соціалізації сучасної молоді. / Режим доступу: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/47853876-c83d-4e4a-93a4-f1a62c85ec5c/content>

Джуська, А. В., Джуський, В. В. (2019): Булінг–порушення права дитини на повагу до її гідності. Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Юридичні науки, (30 (69), № 2), 26-33. / Режим доступу: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/eng/journals/2019/2_2019/2_2019.pdf#page=26

Доляновська, І. М. (2019): Сучасні риси порушення конституційного права дитини на освіту в Україні. Правничий вісник Університету «КРОК», (34), 36-43. / Режим доступу: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/191/163>

Сфремова, Г., Зосименко, О. (2017): Шкільний булінг: специфічні ознаки та особливості прояву. розділ І. сучасні технології у навчанні та вихованні дітей і підлітків:

український та світовий досвід, 23. / Режим доступу:
https://www.researchgate.net/profile/Nana-Berdzenishvili/publication/328355122_castina_1/links/5bc84b5f92851cae21add50/castina-1.pdf#page=23

Журавко Т. (2023): Агресивна поведінка дітей старшого дошкільного віку під час війни. Актуальні питання гуманітарних наук. / Режим доступу: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/60_2023/part_2/60-2_2023.pdf#page=179

Залібовська – Ільницька, З. В. (2021): Причини булінгу у середовищі здобувачі загальної середньої освіти: теоретичний аспект. Актуальні проблеми соціальної сфери. / Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/32744/>

Каразіна, В. Н. (2023): Укладач: Лагдан СП. / Режим доступу: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/16844/1/VK_72.pdf

Карпінська, Л. В. (2022): Булінг як соціально-психологічний феномен девіантної поведінки шкільної молоді. In The 9 th International scientific and practical conference “Modern research in world science” SPC “Sci-conf. com. ua”, Lviv, Ukraine. / Режим доступу:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/48191/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2.pdf#page=1064>

Катеринчук, К. В., Мацюк, О. (2020): Булінг: правові та соціально-психологічні аспекти. Слово Національної школи суддів України. / Режим доступу: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/17229/1/20210301_306.PDF

Качанова, Ю. В. (2010): Агресивність та агресія як соціологічні категорії. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Соціологія, (146, Вип. 133), 50-54. / Режим доступу: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/sociology/2010/146-133-10.pdf>

Кисла, О. Ф. (2020): Підготовка майбутніх учителів початкових класів до попередження булінгу в учнівському колективі. / Режим доступу: <https://dspace.chnpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/8225>

Кольга, Ю. В. (2019): Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина V. Булінг у початковій школі / Український центр оцінювання якості освіти. / Режим доступу: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/2019_ZVIT_MDYAPO_CHASTYNA-5_BULING.pdf

Кормило, О. (2015): Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Психологія, (37). / Режим доступу: <http://phsps.dspu.edu.ua/article/view/159032>

Король, А. (2009): Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні, (1-2), 13. / Режим доступу: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article.pdf

Кошельник, К. С., Барс, О. М. Шкільний булінг як різновид дискримінації. / Режим доступу: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8742/61.%20%D0%9A%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%26%20%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%81_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf?sequence=1

Кравченко, І. В. (2022). Профілактика булінгу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку. / Режим доступу: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6514/educ_2023_076.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Кулик, Д. Е. (2020): Дослідження чинників булінгу в учнівському класі. / Режим доступу: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/12724/Kulyk%20D%20_fpis_2020.pdf?sequence=1

Лиса, Т. В. (2022): Генеза поняття «насильство» з точки зору психоаналітичних теорій. In The 2 nd International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world” BoScience Publisher, Boston, USA. / Режим доступу: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4952/2022%20PROGRESSIVE-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-2-4.11.22%20%D0%91%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=343>

Литвиненко, Я. (2020): Упровадження програм профілактики шкільного булінгу серед підлітків. Наведено результати теоретичних і емпіричних досліджень, методологічних розробок з актуальних питань у вітчизняній і зарубіжній соціальній сфері. Для соціальних працівників, викладачів, науковців, аспірантів, студентів., 1. / Режим доступу: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/article/view/90/112>

Миронюк, Т., Запорожець, А. (2019): Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 112(3), 21-28. / Режим

доступу: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17488/1/%2B%20%D0%9D%D0%92%203%2819%29_p021-028.pdf

Наказний М. (2022): Булінг: алгоритм вирішення проблеми. Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Philosophy, Pedagogy, 1(2), 52-56. / Режим доступу: <https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp/article/view/49/57>

Овсяннікова, Я. О. (2012): *Форми і методи роботи з дітьми і підлітками, які пережили насильство.* / Режим доступу: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2169/1/Vnaou_2012_4_46.pdf

Павлова, Н. В. (2020): Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. Криміналістичний вісник, 34(2), 7-16. / Режим доступу: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/article/view/108>

Падалка, Л., Смолянко, Ю. (2022): Актуальні проблеми шкільного булінгу у загальноосвітній школі. Collection of scientific papers «SCIENTIA», Stockholm, Sweden), 118-119. / Режим доступу: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/71>

Пилюпенко, Ю., Мирончук, Н. (2023): Актуальні проблеми та способи протидії булінгу в освітньому середовищі початкової школи. / Режим доступу: <https://shorturl.at/ozJT1>

Починок, Є. А. (2020): Ергономічні умови створення безпечного освітнього середовища початкової школи як чинник протидії булінгу. / Режим доступу: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/70/part_3/20.pdf

Прокопенко Л. І., Тетьоркіна В. А., Оловаренко О. І., Пальчик О. О., (2019): Дослідження булінгу в просторі організованого дитячого колективу. / Режим доступу: http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/229/1/Palch_st_1.pdf

Савельєв Ю. Б., Салата Т. М. (2009): Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? / Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b87c979-11c1-4cc9-a7a3-e3dfb0b4af1b/content>

Сергієні, О. В., Варакута, М. Л., Рубан, І. А. (2022, January). Соціально-психологічна характеристика та профілактика булінгу як форми девіантної поведінки. In The 6th International scientific and practical conference “Science, innovations and education: problems and prospects”(January 13-15, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. / Режим доступу: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5582/1/%D0%BA%D0%BE>

<https://www.vnu.edu.ua/handle/123456789/6578>

Сидорук, І. (2015): Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. / Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/6578>

Сорочук, Л. (2019): Проблема булінгу в сучасному освітньо-виховному середовищі та шляхи її подолання. / Режим доступу: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/350>

Стрельченко О. Г., Бухтіярова І. Г. (2021): Загальні засади булінгу (цькування в Україні). The IV International Science Conference «Science, theory and practice». / Режим доступу: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38388/1/T_Terentieva_Y_Volynets_PFIAMS_CSPA_2021.pdf

Суденко, Ю. (2022): Булінг як різновид насилля в закладах освіти. Юридична психологія, 31(2), 35-40. / Режим доступу: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1525/1519>

Тілікіна Н. В., Гольцберг К. О., Мельниченко А. А. (н.р): Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники. / Режим доступу: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-ia-k-iavische.pdf>

Тілікіна Н.В., Пеша І.В. (2020): Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. – Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». / Режим доступу:

Цюман, Т. П., Калашник, О., Пурас, Д. (2015): Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство. / Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10717>

Шейко В. (2022): Реабілітація дітей, що постраждали від насилля. / Режим доступу: <https://www.hsa.org.ua/blog/reabilitatsiya-ditej-shho-postrazhdaly-vid-nasyllya>

Щербатюк, О. В. (2022): Багатовимірність у вивченні агресивності. Організаційний комітет конференції. / Режим доступу: <https://www.researchgate.net/profile/Vadym-Sulitskyi/publication/363468599>

Юрчик, О. М. (2016): Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах (Doctoral dissertation, ДВНЗ «Прикарпатський Національний Університет імені Василя Стефаника»). / Режим доступу: https://www.oa.edu.ua/doc/dis/dis_Yurchik.pdf

Семпсон Р. (Sampson R.) (2008): Bullying in schools. Problemoriented guides for police, Problem-oriented guide series, guide 12. — U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services,— P. 49.

Ярми Е. (Jármí É.) (2015): „Iskolai bántalmazás megelőzésére és bántalmazást elutasító csoportnorma kialakítására irányuló gyakorlatsor és alkalmazási útmutató”. / Режим доступа:https://tanitonline.hu/uploads/3448/Gyakorlatsor%20az%20iskolai%20b%3%A1ntalmaz%3%A1s%20megel%5%91z%3%A9s%3%A9hez_OFI.pdf

Нодь А. , (Nagy A.) (2021): Az iskolai bántalmazásról röviden. Kézikönyv szülőknek és pedagógusoknak. / Режим доступа:
https://baptistaiskola.hu/images/HANDBOOK_PDF_ISKOLAI_BANTALMAZAS_HU.pdf

СПИСОК МАЛЮНКІВ:

Мал.1. Коло булінгу 24

Мал.2 Групи чинників булінгу (цькування)..... 27

СПИСОК ТАБЛИЦЬ:

Таблиця 1. Віковий та статевий розподіл учнів 54

СПИСОК ДІАГРАМ:

Діаграма 1. Стать опитуваних	54
Діаграма 2. Чи знаєш ти, що таке «булінг»?	55
Діаграма 3. Чи знаєш ти, що таке «булінг»?	55
Діаграма 4. Діти зазнавши принижень	57
Діаграма 5. Форми булінгу зазанані учнями найчастіше	57
Діаграма 6. Місця, в яких учні найчастіше зазнавали булінгу	61

Додатки

Анкета «Про булінг»

1. Твоя стать: чоловіча жіноча
2. У якому класі ти навчаєшся? _____
3. Чи знаєш ти, що таке «булінг»?
 - так, знаю;
 - ні, не знаю;
 - важко відповісти.
4. Що ти вважаєш булінгом:
 - бойкот;
 - травлю;
 - насмішки;
 - дезінформацію;
 - навмисне псування особистих речей;
 - фізичну розправу;
 - безпідставне залякування іншої людини;
 - інше _____
5. Як ти думаєш, чи присутній булінг (насильство, залякування) у твоїй школі?
 - так;
 - ні;
 - важко відповісти;
6. Чи стикалася (-вся) ти з ситуаціями знущання одних людей над іншими?
 - так;
 - ні;
 - важко відповісти.
7. Якщо так, то як саме знущалися? _____
8. Чи доводилось тобі зазнавати приниження в школі?
 - так;
 - ні;
 - важко відповісти.
9. Якщо так, то в якій формі:
 - прозивали;
 - показували непристойні жести;
 - ображали словесно;
 - били, знущалися (фізичне насильство);

- зйомка знущання на телефон;
- кібербулінг (загрози, знущання і приниження в інтернеті);
- інше _____

10. Чи доводилося тобі бути учасницею(ком) цькування, знущання?

- так, як спостерігач;
- так, як жертва;
- так, як агресор (той, хто є ініціатором цькування);
- ні, не був (була).

11. Як ти думаєш, де учні найчастіше стикаються з проявами булінгу?

- по дорозі до школи;
- в школі;
- шкільний коридор;
- шкільний туалет;
- у дворі, на вулиці;
- в соціальних мережах, в інтернеті;
- інше _____

12. Хто, на твій погляд, частіше піддається цькуванню (булінгу)?

- той, хто слабший і не може дати здачі;
- той, хто відрізняється від інших (зовні, фізично);
- той, хто має свою думку;
- той, хто слабший у навчанні;
- інше _____

13. Чи знайома тобі ситуація, коли вчитель чинить цькування щодо учнів?

- так, часто;
- так, не часто;
- ні, не зустрічав.

14. Чи вважаєш ти, що дорослі недостатньо допомагають дітям, які є жертвами цькування?

- так;
- ні;
- не замислювався (-лася) про це.

15. Як ти думаєш, як можуть допомогти дорослі жертвам цькування? _____

16. Якщо ти став(-ла) свідком або жертвою булінгу, чи знаєш до кого звернутися? _____

17. Чи правильне рішення, розповісти про це вчителю?

- так;

○ ні.

18. Чому ти вважаєш правильно розповісти? Чому ні? _____

19. Чи є серед твоїх однокласників, той над ким постійно знущаються (прозивають, насміхаються)?

○ так;

○ ні.

20. Якщо так, то як саме? _____

21. Чи відомо тобі про ситуації приниження в інших класах?

○ так;

○ ні.

22. Якщо так, то які саме? _____

23. Як ти реагуєш, коли бачиш, що знущаються над іншими? _____

Дякую за участь! 😊

Ім'я користувача:
Ілдіко Гребя

Дата перевірки:
27.05.2023 14:12:00 CEST

Дата звіту:
27.05.2023 14:19:02 CEST

ID перевірки:
1015285602

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

ID користувача:
100011752

Назва документа: Шелельо Т

Кількість сторінок: 79 Кількість слів: 21814 Кількість символів: 168050 Розмір файлу: 1.08 MB ID файлу: 1014958123

4.68% Схожість

Найбільша схожість: 0.4% з Інтернет-джерелом (<http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/17892/3/%d0%97%d0%91>)

4.59% Джерела з Інтернету

410

Сторінка 81

0.14% Джерела з Бібліотеки

18

Сторінка 89

0.41% Цитат

Цитати

6

Сторінка 90

Посилання

1

Сторінка 90

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

3